

A bronzkorral be is fejeződik azon hitelesen feltárt lelőhelyek sora, amelyek ebben a kérdésben számba jöhetnek. A Hallstatt és La-Tène korokból a hazai területen inkább sírleleteket ismerünk.

A tocóparti telep keramikusan anyaga kései La-Tène formákat is tüntet föl (52. l.). Ugyanez volt az eset a Posta Béla által ismertett hatvan-boldogi telepen.¹⁹ Posta itt edényégető kemencéket talált, de nem beszél méhkasszerű üregekről. Hasonló szerkezetű kemencéket lelt Implom József Gyulán.²⁰ Itt a további feltárás hiánya miatt nem tudjuk, hogy az agyagkitermelés mi módon történt. Érdekes lenne tudni, hogy Zoltai Lajos dr. kézíratos jelentése (15. jegyzet) milyen kemencékről szól?

Az eddig feltárt tocópartival egykorú, vagy legalább is egy korszakba tartozó telepek szegényes berendezése nem jogosít fel bennünket arra, hogy az erre a korszakra annyira jellemző finom kivitelű, nagy tömegű és legtöbbször kékes-szürke színű keramikusan anyagot e telepekről származtassuk. Itt talán azt az egészen durva iszapolású és rossz égetésű edényeket gyárthatták, amelyek meglehetősen számban kerülnek elő a jelzett korú telepekről.

Fel kell tételeznünk, hogy az Alföld területén kizárólag erre a foglalkozási ágra berendezkedett telep több is volt, amelyek az egész Alföld szükségletét ki tudták elégíteni. Ilyen telepnek látszik a tocóparti Sőregi szerint is, ilyen lehetett a hatvan-boldogi, talán ilyen a gyulai is. Velük egybevethető az Aradtól nyugatra fekvő csálai erdei telep is.²¹

Sajnos, a tocópartit kivéve, az említett

telepek egyikéről sem tudjuk, hogy az agyagkitermelés mi módon történt. Egyedül a hatvan-boldogi telepről tudjuk, hogy itt méhkasalakú üregek nem voltak. De nem szól ilyenről Dömötör László sem.

Az elmondottak alapján Sőregi dr. elmélete legfeljebb a debrecen-tocóparti telepre fogadható el, de semmiesetre sem a neolithikumra és a bronzkorra. Sőt elméletének érvényessége a tocóparti telepekkel egykorú és hasonló jellegű telepekre sem vehető tökéletesen bebizonyítottak.

Dr. Párducz Mihály.

H. Schroller: *Die Stein und Kupferzeit Siebenbürgens*. Berlin, 1933. Verlag von Walter de Gruyter et Co.

A *Vorgeschichtliche Forschungen* 8. füzeteként látott napvilágot ez a 79 oldalú, 55 táblával kiállított, érdemes munka, amely Teutsch Gyulának, az erdélyi praehistorikusok nestorának van ajánlva.

Az eddigi irodalomban is találkozunk ugyan összefoglalásokkal, amelyek azonban vagy nem egész Erdély területét ölelik fel, (mint Herepei és Roska munkái) vagy a maguk megjelenése idején sem állották ki a tudományos kritikát (mint Tocilescu és Demsusianu egyébként nagyterjedelmű művei), de ez az első, új szempontok szerint megírt összefoglaló munka, amely Erdély neolithikumával és rézkorával foglalkozik.

Schroller felhasználta mindazokat a részleteredményeket, amelyek közel hatvan év sohasem lankadó munkájának gyümölcsei. Ebből a munkából az erdélyi magyarság és szárszág egyaránt kivette a részét, amiről mindenki meggyőződhetik, ha nemcsak a könyv szövegét, de a sokszázra menő jegyzetet is átböngészi.

Hogy ez a könyv előbb nem jelenhetett meg, azt egészen természetesnek tartjuk. Erdély neolithikumáról összefoglaló képet adni mindaddig nem lehetett, ameddig a környező területek képe tisztán nem állott

¹⁹ Posta Béla: A Hatvan-Boldogi ásatások A. É. 1895. 1—26. l.

²⁰ Implom József szíves levélbeli közlése.

²¹ Dömötör László: Római korbeli edények a pécskai nagy-sáncban. A. É. 1901. 334—335. l.

a kutató előtt. A minden világtáj, de főleg nyugatfelé járható folyamvölgyek magyarázzák meg, hogy ez a terület sem kapcsolódhatott ki a szomszédos területek kulturális hatásából s őseredeti kulturája mellé kénytelen volt azokét is befogadni. Ezt a folyamatot, illetőleg ennek magyarázatát megtalálja Schroller a földrajzi tényezőkben, s ezeket már az Erdély földrajzával foglalkozó részben is (1—5. l.) érinti.

A kulturakörök szerint csoportosított munka először a *nádorvályai* csoporttal foglalkozik (6—8. l.), amelyet éppenúgy, mint a *tordosit* (8—12. l.), Roska Márton munkálatai alapján ismertet. Megállapítja azt a fejlődésbeli különbséget, amely Nádorválya felső és Tordos legalsó rétege közt kimutatható, de felhívja a figyelmet a legfelsőbb rétegben lévő festett kerámiára is, amelynek később egész fejezetet szentel.

Bár ma már a tordosi leletek hovatarozódásával és eredetével — Tompa Ferenc alapvető munkája alapján — tisztában vagyunk, szerzővel együtt nehezen várjuk Roska Márton erről szóló kész monográfiáját. A tordosi lelőhely, illetőleg az általa képviselt kultúra ma már sokkal kisebb jelentőségűnek látszik Erdély neolithikumában; Schroller gondos leletstatistikájában (74—78. l.) — amely a dolgozathoz csatolt térképeknél is jobb áttekintést ad a neolithikus telepekről — a 161, sok esetben több kulturát is képviselő, lelőhely közül, a névadó helyen kívül csak négy helyen találkozunk vele (Nagyenyed-cegei telep, Borberek, Tövis, Péterfalva), sajnos egyik helyen sem úgy, hogy belőle régebbi kulturákhoz való viszonyát tisztázni lehetne. A csak a névadó hellyel képviselt nádorvályai kultúrához való viszonyát is csupán tipológiai egybevetések támogatják.

Nem tudunk egyetérteni Schrollerrel abban, hogy Tordost csak a tiszai-kultúra fiatalabb periodusával, bizonyos vonásokat

pedig a bükki-kultúrával hoz kapcsolatba. A kapcsolat a tiszai kultúra első periodusával van meg.

A *wietenbergi* kultúráról szóló fejezet nagy problémája a sarkpontja az egész erdélyi neolithikumnak s így Schroller munkájának is. Schroller ebben — az Erdélyben valóban nagyon elterjedt — kultúrában (42 lelőhely) látja azt az ősi kulturát, amely a tiszai-kulturát előnyomulásában megakadályozta, illetőleg az általa elfoglalt területekre nem engedte. Ez volna tehát az az önálló kulturakör, amely Tompa elgondolása szerint is ellenállott a terjedésnek?

Ezzel a kultúrával Schroller fontosságához mérten (12—20. l.) foglalkozik. Teszi ezt annál is inkább, mert az irodalom éppen ezt méltatta eddig legkevésbé. Behatóan foglalkozik úgy a díszítés technikájával, mint a díszítés mintájával. Megállapítja, hogy a használt minták élénken emlékeztetnek a bükki-kultúrára (23. l.), de észreveszi a nagy forma különbséget, amely bizonyos esetekben valóban sokkal fiatalabbnak látszik (s amelyek miatt Roska az ottományi leleteket korabronzkoriaknak tartja), s éppen, mivel az ősi formákat amoda találja meg, azt tekinti az öregebb testvérenek (13. l.). Szoros kapcsolatot lát úgy a technika, mint a díszítések tekintetében a Lükki-kultúra második periodusával.

Kronológiai beosztását tipológiai s néhány lelőhelyen stratigrafiai alapon támasztja alá. Az ottományi lelőhely rétegzettségét nem tekinthetjük döntő bizonyítéknak a kronológiát illetően, mert ezt még Roskánál is fiatalabbnak tartjuk s inkább a bronzkor II. periodusába osztanók. A vlád-házai leletet, ahol ez a kultúra csak tört cserepekkel volt képviselve, míg a lencsedíszítésű (Linsengeramik) ép edényekkel szintén nem tartjuk elfogadható kronológiai bizonyítéknak, mert magunk is ásattunk már olyan területen, ahol a fiatalabb kul-

tura emlékei voltak rosszabb állapotban. A korpádi leleteknél sincs semmi biztos támpontunk.

Mint említettük Schroller ebben a kultúrában látja Erdély legrégebbi neolithikus kultúráját, amely nemcsak legrégebbi, de endemikus is. Szerinte ez volt az a kultúra, amely a nádorvályait és tordosít terjeszkedni nem engedte s az északi kultúrák benyomulását is megérte.

Ha a bükk-kultúra II. periodusával, Butmirral, Boian A.-val és Susa I. periodusával való tipológiai kapcsolatok mellett a néhány helyen későbbi kultúrákkal együtt való előfordulást bizonyítéknak elfogadhatnánk, Schroller megállapítását a legrégebbi kultúrát illetően magunkévá kellene tennünk. De akkor is csak azzal a fenntartással, ha a későbbi kutatások ezt stratigrafiailag igazolni fogják. Talán lesz a felsorolt lelőhelyek közt olyan, amelyen több kultúra is képviselve van s ezek egymásutánja is megállapítható lesz. Húsz olyan lelőhely van a könyvben felsorolva, ahol legalább is a későbbi kultúrák előfordulnak.

Be kell vallanunk, hogy az edények formái csak az északi és déli neolithikum anyagával való összevetés után nyugtatnak meg bennünket — annyira a mennyire — a kultúrához tartozás tekintetében.

Tiszta képet csak akkor kaphatunk róla, ha egyéb kísérő jelenségek (fegyverek, eszközök, ékszerek, plasztika stb.) is pontosan megfigyelhetők lesznek. Ezeknek hiányát Schroller is megállapítja azzal a megjegyzéssel, hogy ez a kultúra mindég más kultúrával keveredik (18—19. l.).

Déli hatásokat mutat a *Boian A. kultúra* (20—25. l.), amely a Barcaságon keresztül jutott erre a területre. Elterjedése az Olt és Maros mellékfolyói mentén történt. Ez a Munténiában legrégebbi neolithikus kultúra Erdély területén főleg kerámiával van kép-

viselve; köeszközeit innen nem ismerjük. Egyidejűsége Tordos alsó rétege mellett a bükk-kultúrával is kimutatható. Mint hazájában legősibb kultúra a wietenberg kultúrával is egyidejűsöget mutat. (?) A tiszai-kultúra II. periodusával (Lengyel) való egyidejűsége határozottan nem állapítható meg.

A *közép-erdélyi festett kerámia* Schroller megállapítása szerint a tordosi réteghez csatlakozik (10. l.). Ezzel a kultúrával, mely szintén idegen eredetű Erdélyben Schroller behatóan foglalkozik (25—37. l.). Bennünket ebből a kultúrából főleg a körömmel díszített edények érdekelnek, amelyek kétségtelenül a Tisza mellékvizei mentén jutottak erre a területre. Idejutásuk nem eshetik egy időre a tiszai II.-vel, mert ennek festett anyaga ide már csak a Thessáliában (Dimini 27. l.) történt keveredés után jött, úgy látszik a körömdísszel jellemzett tiszai III.-mal egyidőben. Ugyancsak erre mutat a pintaderák megjelenése is, amit szerző a magyarországi festett kerámia ifjabb szakaszával hoz kapcsolatba (29. l.), holott a tiszai III.-ban is megtaláljuk. A nagyméretű, kaptaformájú balták is innen jöttek át, a szarvasagancs foglalatokkal együtt. (Erre nézve lásd e kötet első dolgozatát.)

E kultúra korát Schroller arra a kis időre teszi, amely a tordosi III. és az északi kultúrák fellépése közzé esik. Csak ebben a késői időben lép fel a polychrom festés s ez a tény eldönti az edényfestés erdélyi eredetének kérdését (30. l.).

Az eddig felsorolt kultúrák kivétel nélkül nyílt területeken otthonosak. Az *északi hatásokat mutató kultúrák* — amelyeket a lencsedíszes kerámia kivételével a furchenstichkerámia csoportjába foglal össze Schroller (30—35. l.), leginkább barlangokban, vagy félreeső területeken fordulnak elő.

Schroller kimutatja, hogy e kultúra egyes elemei cseh-, morva-, lengyel-, szászthüringiai területekről, de a földközi tenger keleti medencéjének vidékéről is származnak. Nem említi azonban, hogy az előbbieket csak a nagy magyar Alföld közvetítésével juthattak ide. A náddal, vagy tollszárával készült benyomott köralakú díszítések, a lencsedísz és egyéb rátett díszek a tiszai III.-ból erednek, amelynek hatása — mint az utat egyébként helyesen állapítja meg — a Körös, Maros és Szamos völgyén át jött e területre. A tumulusz temetkezések is megkülönböztetik ezt a csoportot az eddigiektől.

A lencsedíszítésű kerámiát (35—38. l.) a többi északi kultúrától a szalagdíszes vonatkozásai különböztetik meg. Kialakulásában a cseh- és morvaországi és a tordosi (vagy talán inkább tiszai) anyag befolyásolta. Amonnan az északi elemeket, innen a szalagdíszet kapta. Az itt említett két kultúra egyidejű.

Legnagyobb fejezet szól az *Erősd-Priesterhügelgruppe* néven összefoglalt kultúráról (38—62. l.). Tordos után ez a legjobban ismert anyaga Erdély neolithikumának. Teutsch Gyula és László Ferenc munkái alapján úgy itthon, mint a külföldön ez a kettő reprezentálta igen sokáig az őskort. De míg amaz csak egy már későn folytatott hitelesítő ásatás révén vált használhatóvá, emennek kezdettől fogva szakszerűen vezetett feltárása mindenütt a megérdemelt figyelemben részesült.

Teutsch és László Brassó- és Háromszékmegyében 14 telepet állapított meg. Valamennyi kiugró hegyormon, vagy egyedülálló dombon fekszik és sáncsal van védve. A két legjobban átkutatott hely Erősd és a Priesterhügel. Ezek rétegzettségük különbözik egymástól, ami a lakás eltéréseivel magyarázható meg (39. l.).

Erősről László Ferenc ismert dolgozata

alapján kapunk képet (39. l. 6. jegyzet). Tüzetesen ismerteti a telep fekvését s egész felépítését rétegek szerint (40—43. l.) s behatóan foglalkozik a ház kérdésével (43—48. l.). Főleg az utóbbinál bőszeges irodalmi utalást kapunk a külföldi területeken végzett munkára, amelyek igen jól kiegészítik László Ferenc megfigyeléseit.

A Botfalu melletti Priesterhügelen maga Schroller ásatott s így könyvének ez a része már annyival is inkább figyelmet érdemel, mert kisebb dolgozatoktól eltekintve (39. l. 2. jegyzet) itt kapunk képet először erről a nagy felkészültséggel folytatott munkáról.

A részletekbemenő leírás (48—62. l.), amelyben a telep fekvéséről, a kerámia technikájáról, a festésmintákról, az edény formákról s a többi kisebb leletekről is teljes képet kapunk, meggyőz bennünket arról, hogy a két lelőhely ugyanahhoz a kultúrához tartozik és egyidejű.

Nem tudunk azonban egyetérteni Schroller ama megjegyzésével, amely a marosvásárhelyi analogia és az erődsi VII. rétegben előfordult tordosi talpcsőves edény alapján a kapcsolatot úgy a bükki-, mint a tiszai-kultúra anyagával megtalálja (61—62. l.) s ennek alapján megállapítja, hogy e két kultúra részben egymás mellett halad. Igazat tudnánk adni abban az esetben, ha határozottan a bükki III. és a tiszai I.-ben látná az egyidejűséget, mert ott valóban nehéz az elválasztás.

E csoportban már a réz is képviselve van.

Utolsó, bronzkort megelőző kultúra a brassói *Schneckenbergről* elnevezett kultúra (63—69. l.), amely nemcsak az Olt, de a Maros mellékvizei mentén is elterjedt s nemcsak szórványos leletekben, de telepekről is, mindkét helyről ismerjük. Ez a kultúra az erődsi festett kerámiás rétegek fölé, mint hetedik réteg helyezkedik el. Azo-

nos azzal, amelyet László B.-kulturának nevezett. Természetes, hogy ez a kerámia erősen hatott rá. Schroller megismertette a kultúra edénytípusaival, díszítéseivel, eszközzeivel, temetkezésével s mindezek alapján megállapítja, hogy az Erdélyben otthonos, fennebb ismertetett északi kulturák is hatottak rá. Ezzel a kultúrával le is záródik Erdély rézkora, mert fiatalabb periodusa már a korai bronzkorba tartozik (69. l.).

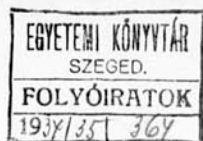
Az összefoglaló részben (69—73. l.) kronológiai sorrendben rövid jellemzését kap-

juk az összes bőven ismertetett kulturáknak.

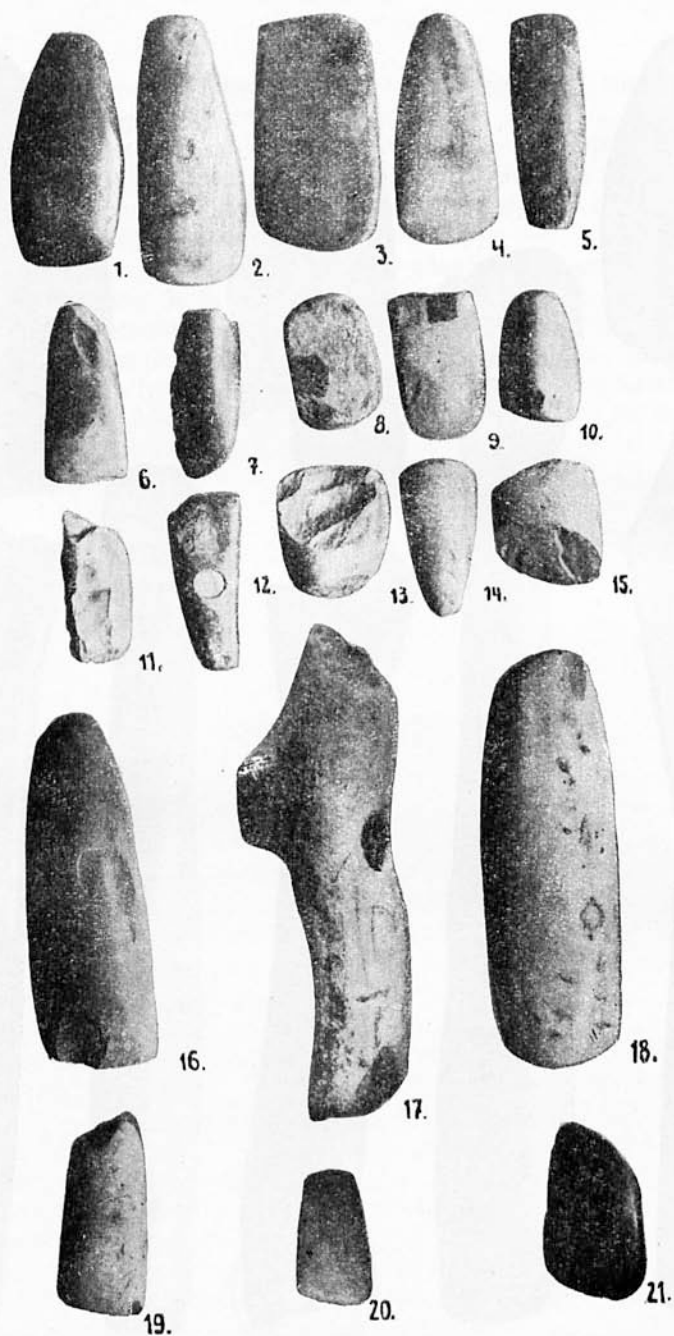
A lelőhely statisztika igen jó szolgáltatást tesz, de kár, hogy adatait legalább egy nagyobb összefoglaló térképen nem állította egybe.

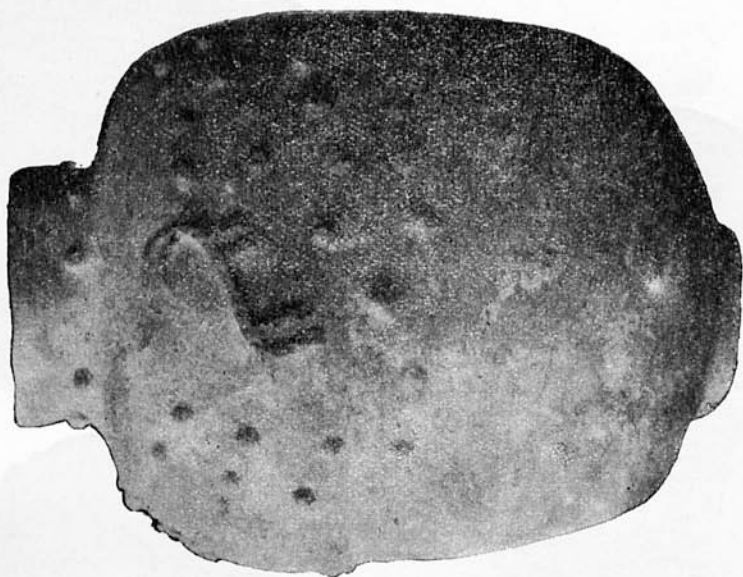
A könyv, ha egyes részleteit — mint fennebb láttuk — az ezutáni kutatások mindenben igazolják, hosszú időre nélkülözhetetlen lesz Erdély területének ősrégészetében, mert ebben a formájában is alapvető munka.

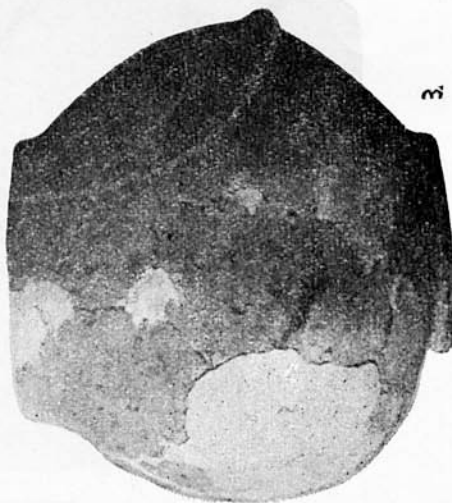
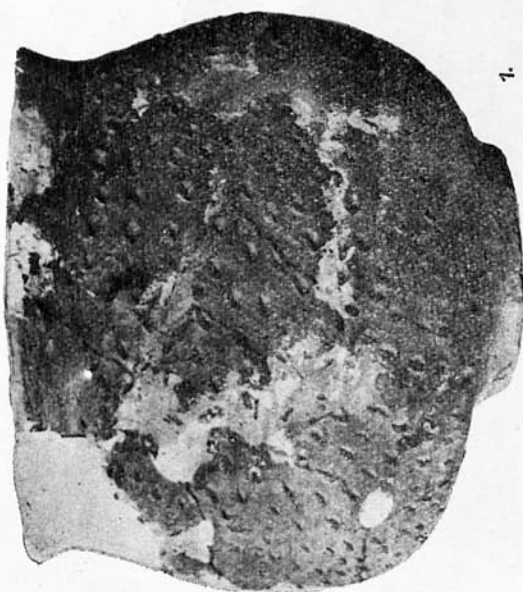
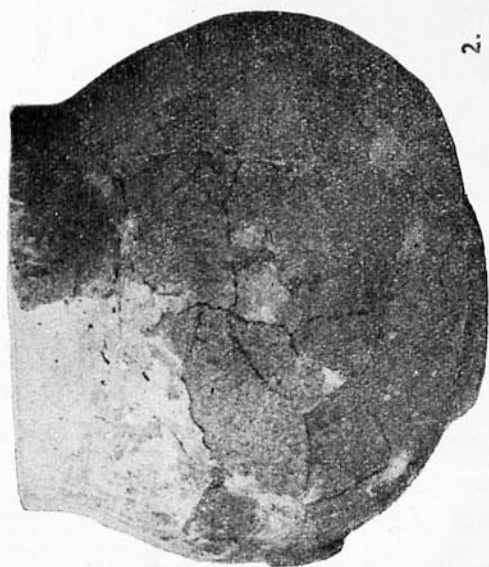
Dr. Banner János.

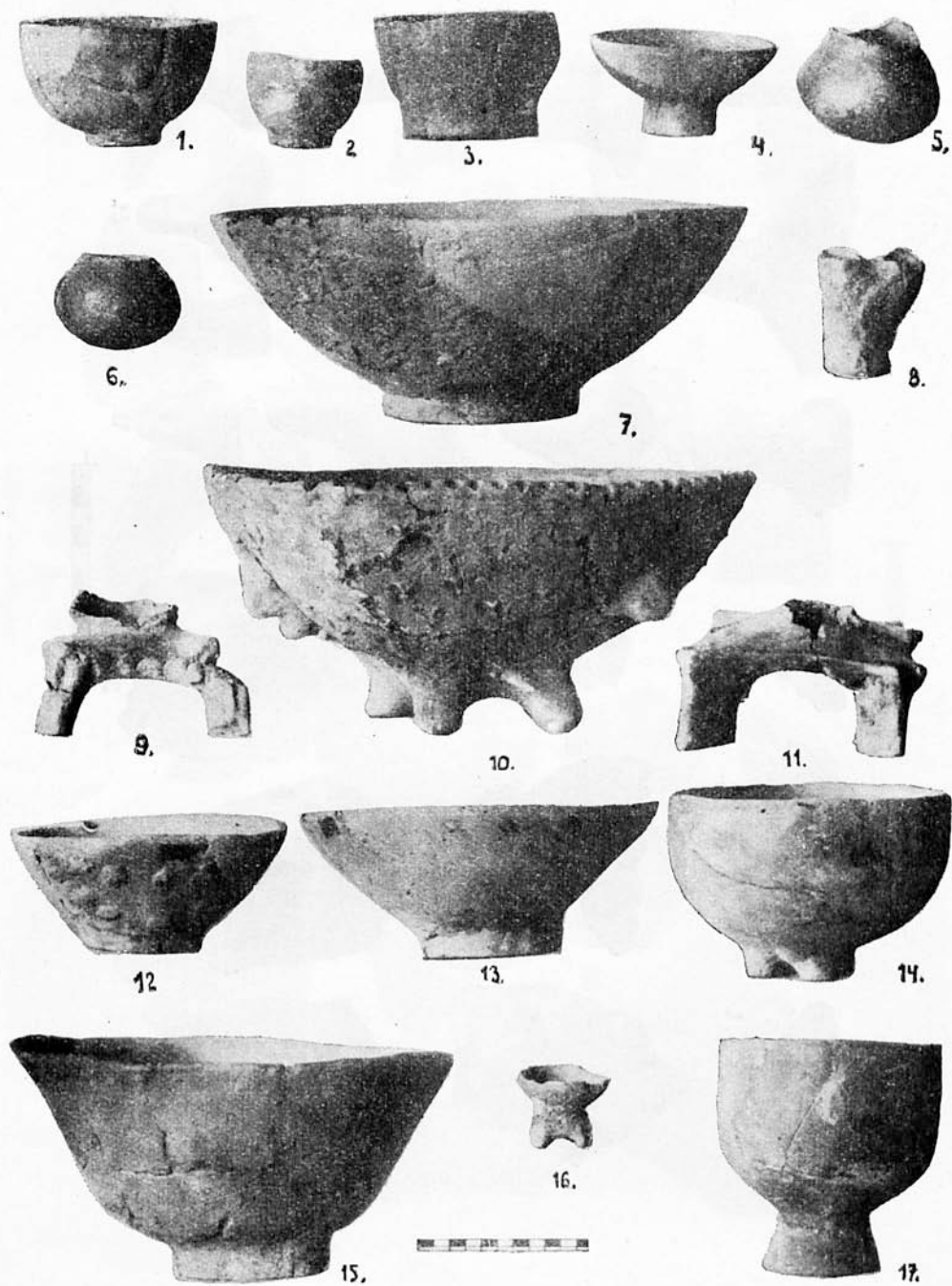

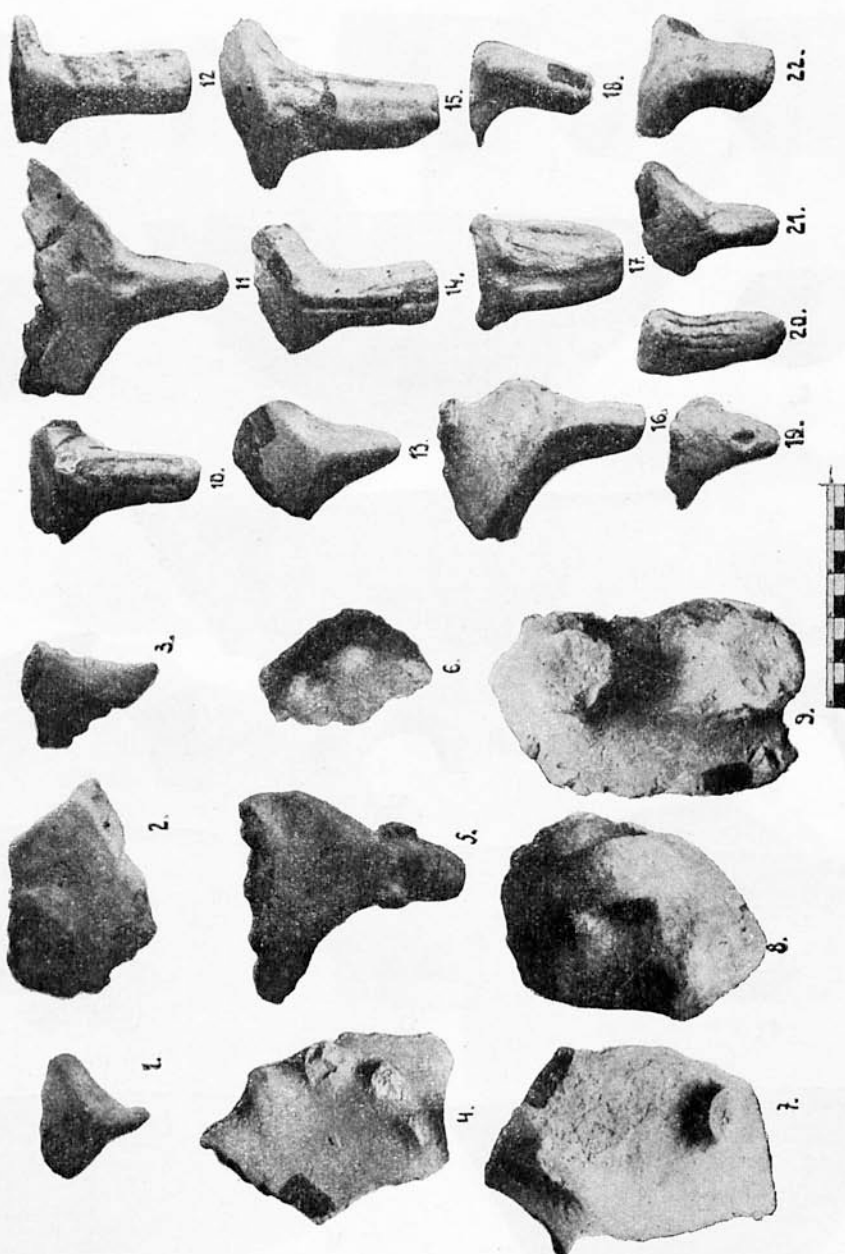

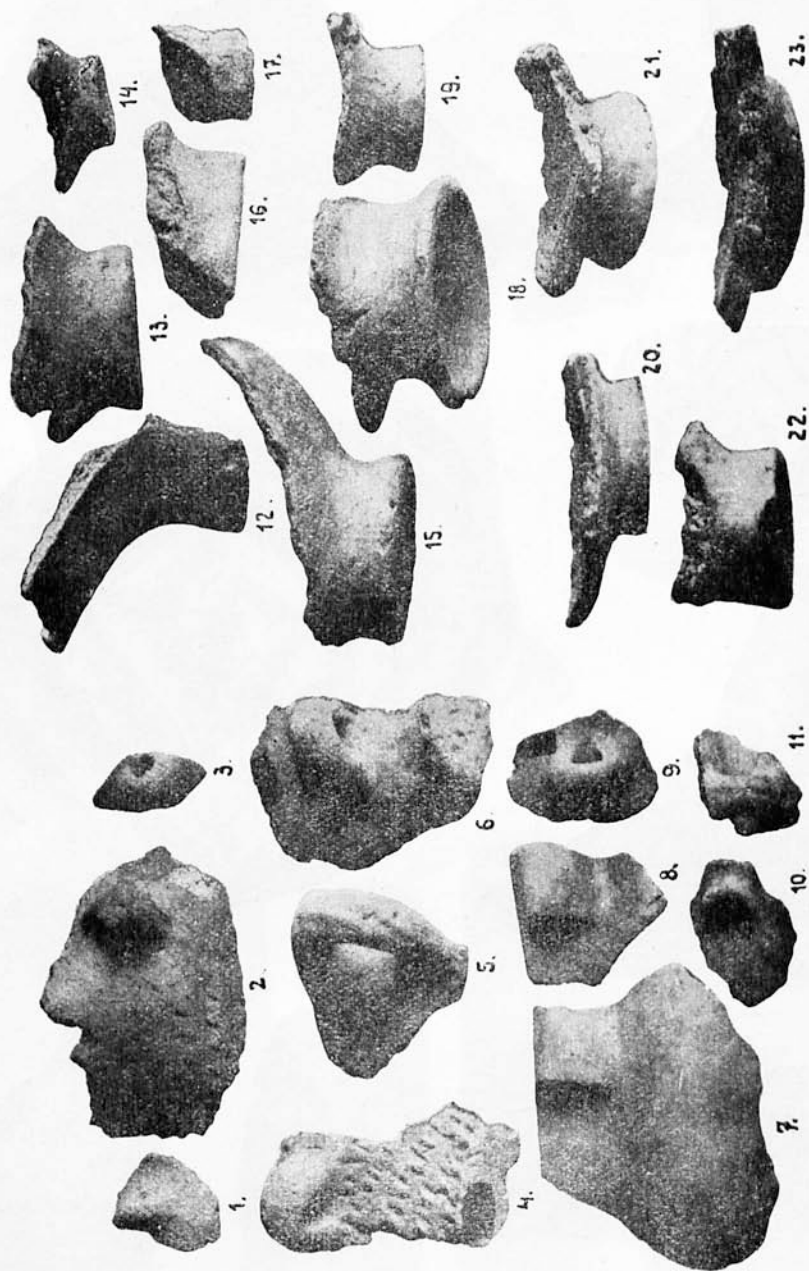

1.

5.

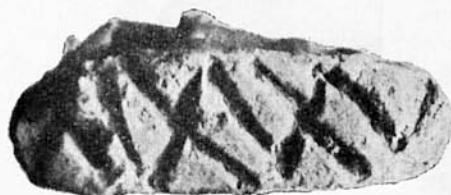
2.

6.

3.

4.

7.

8.

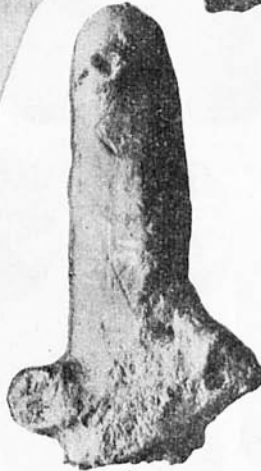
1.

2.

4.

3.

5.

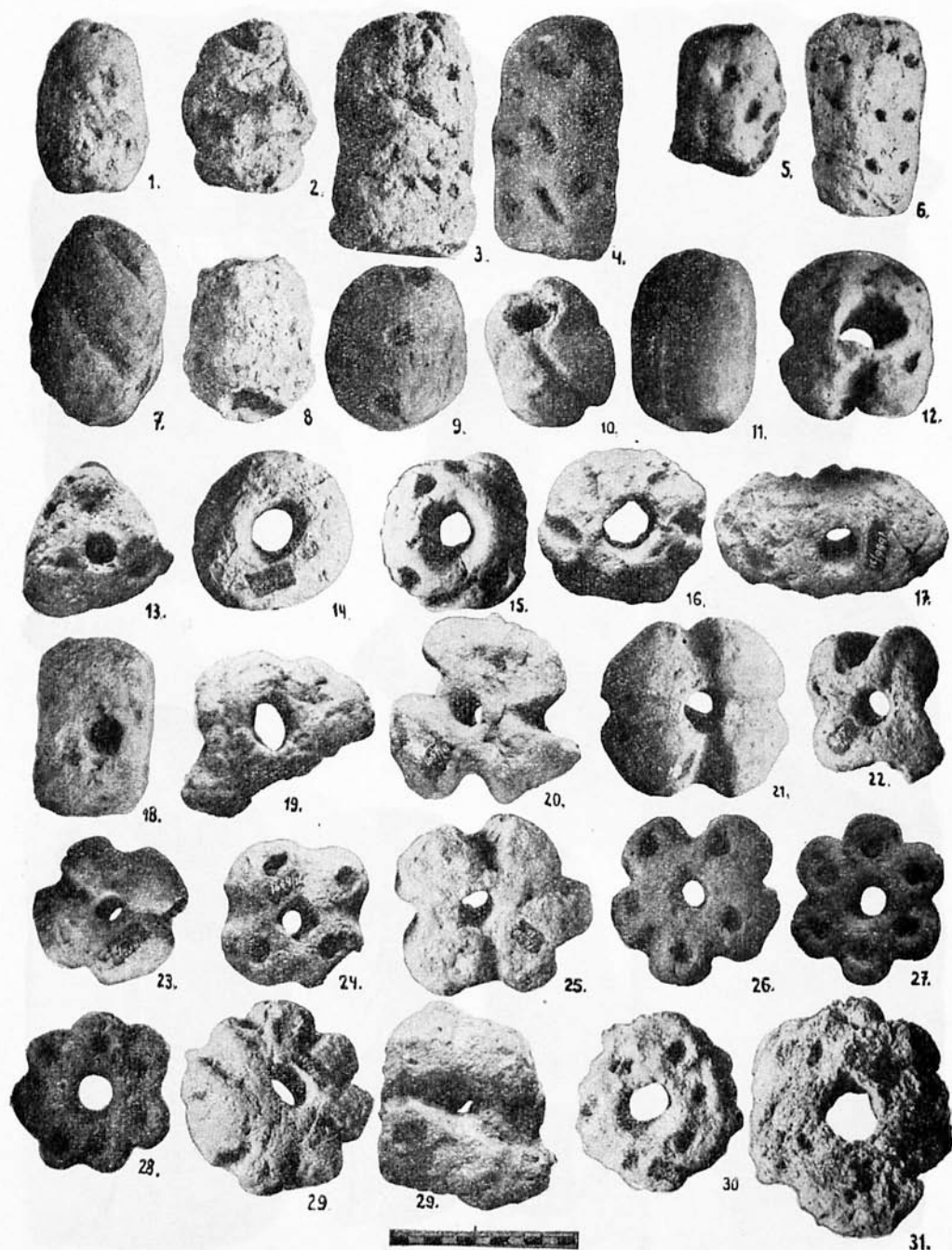
6.

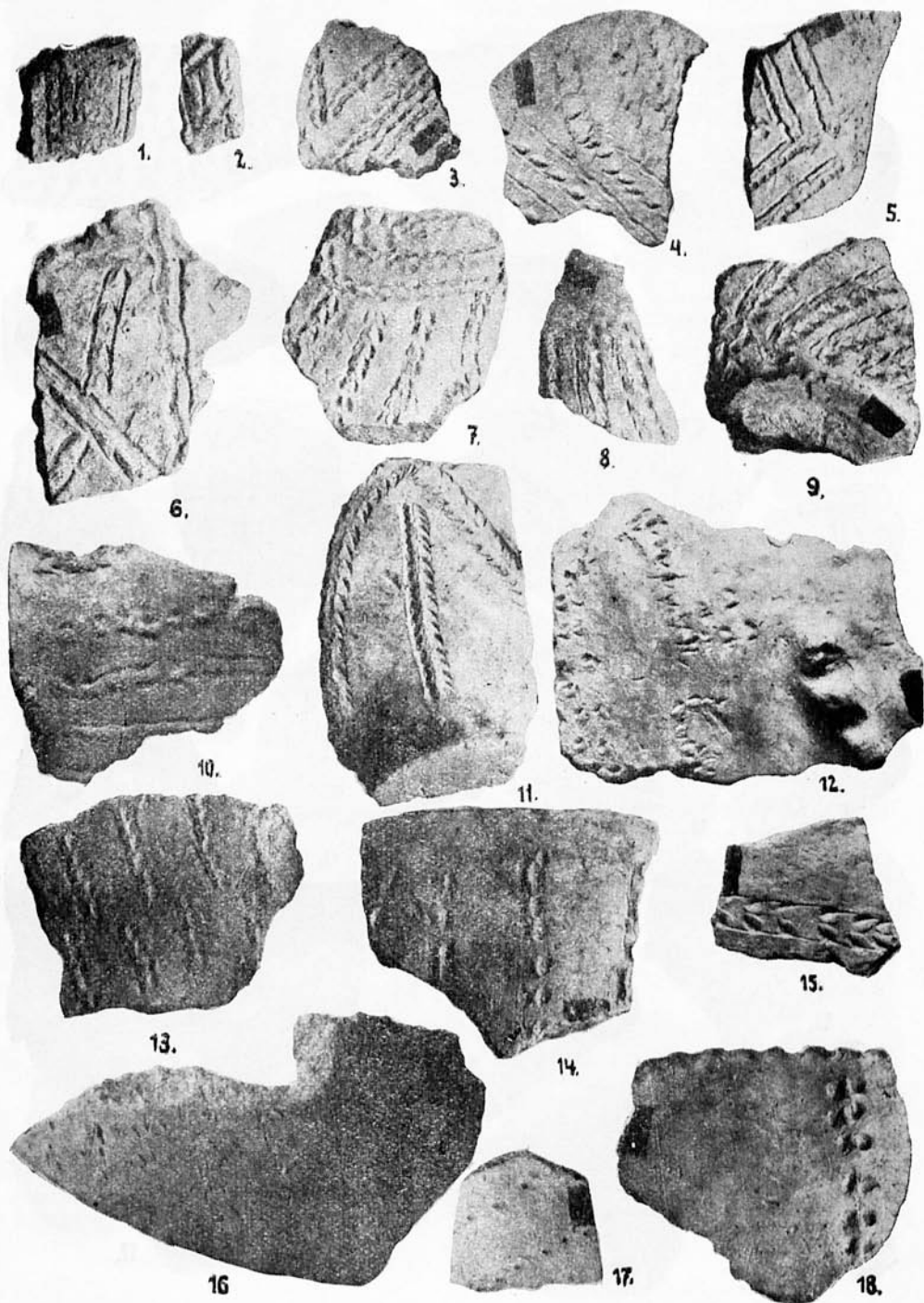

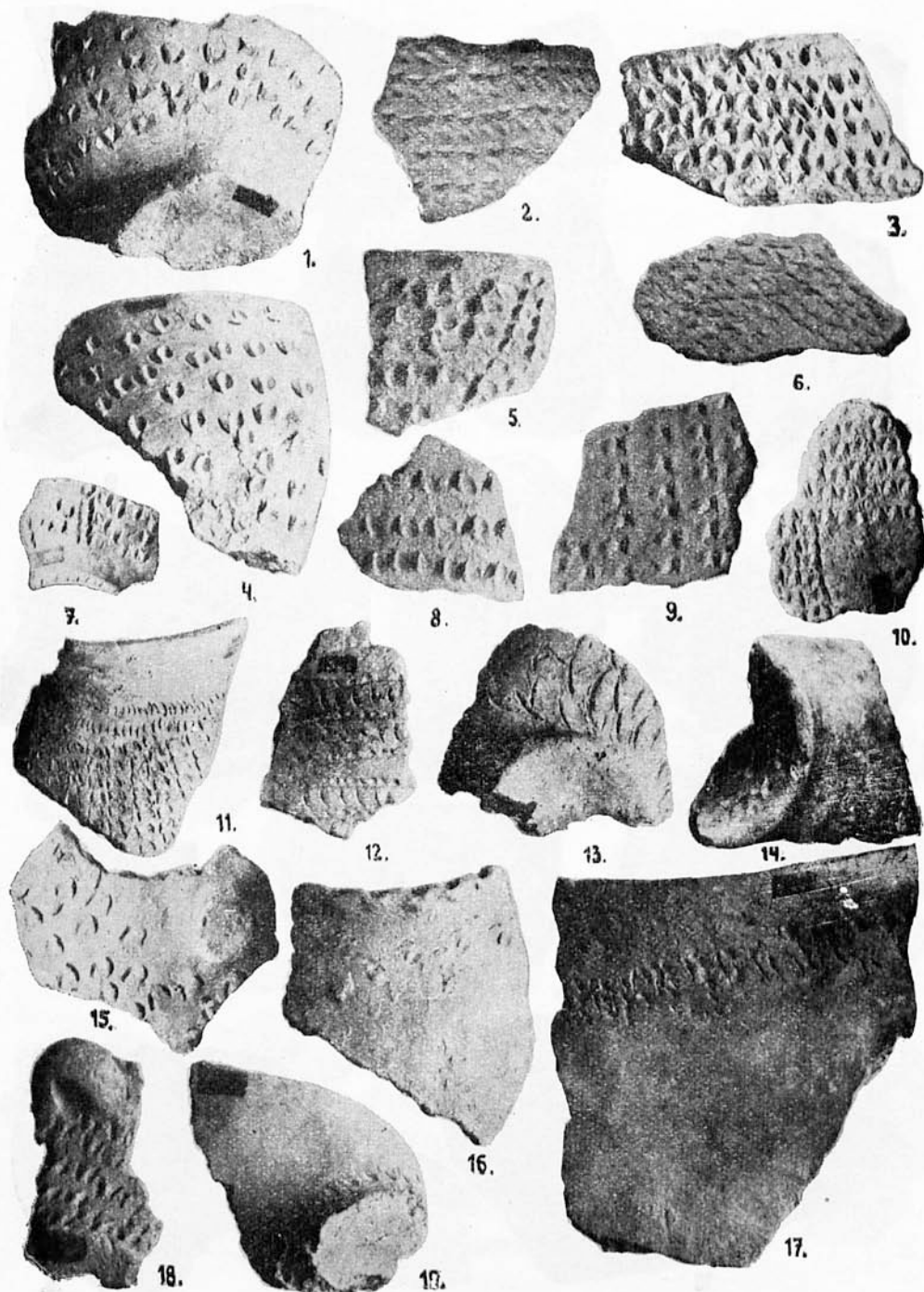
7.

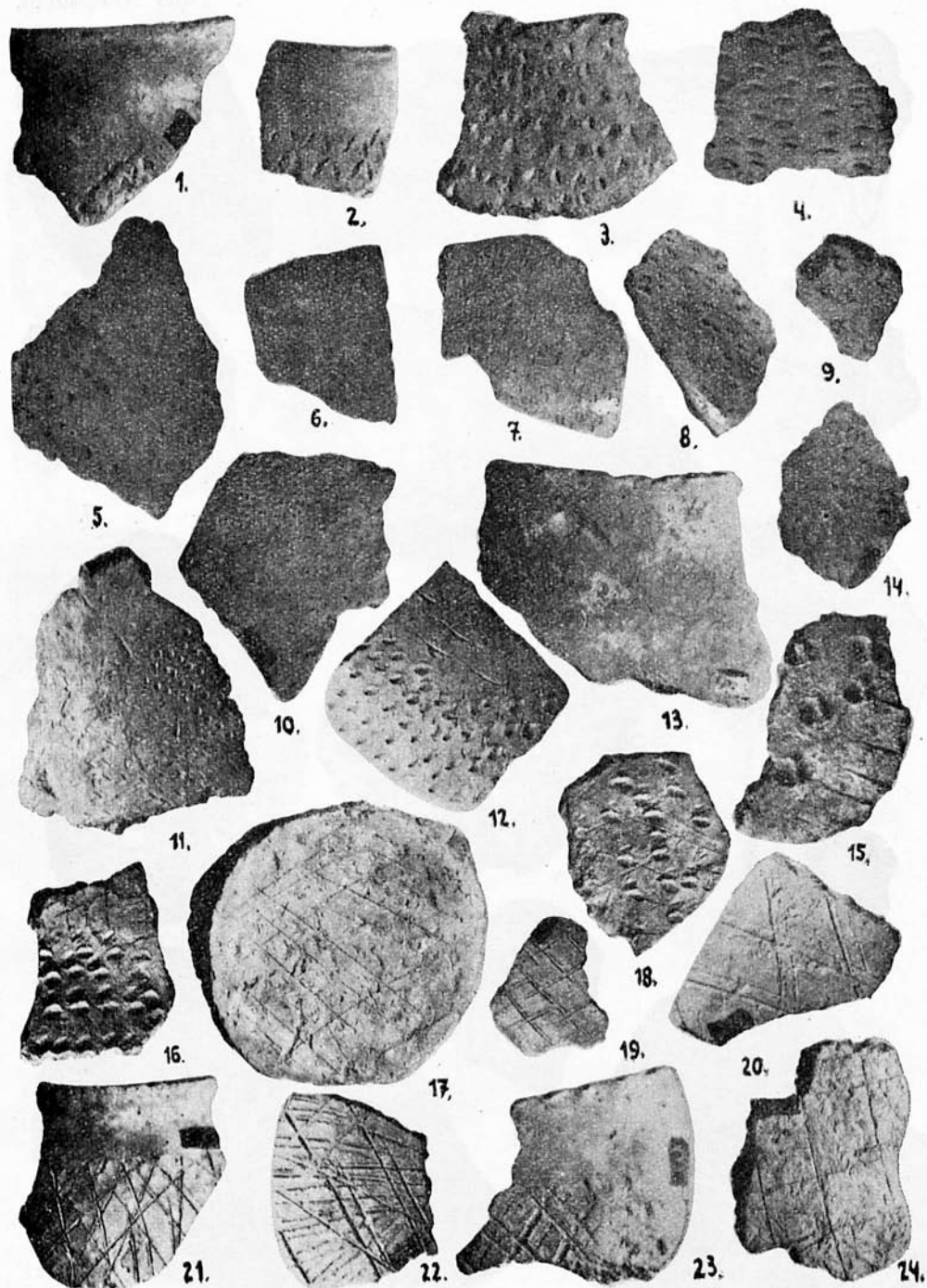

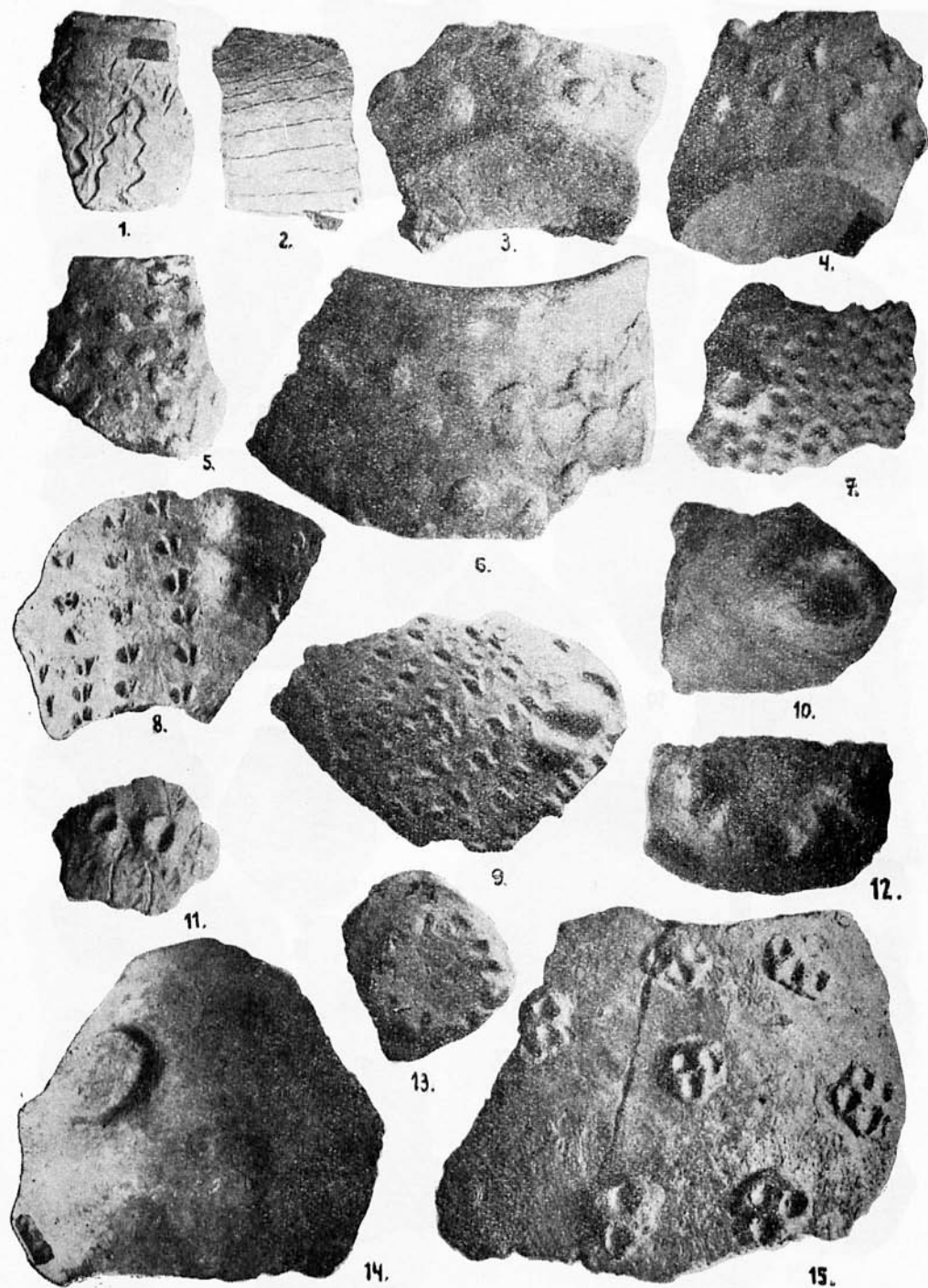
8.

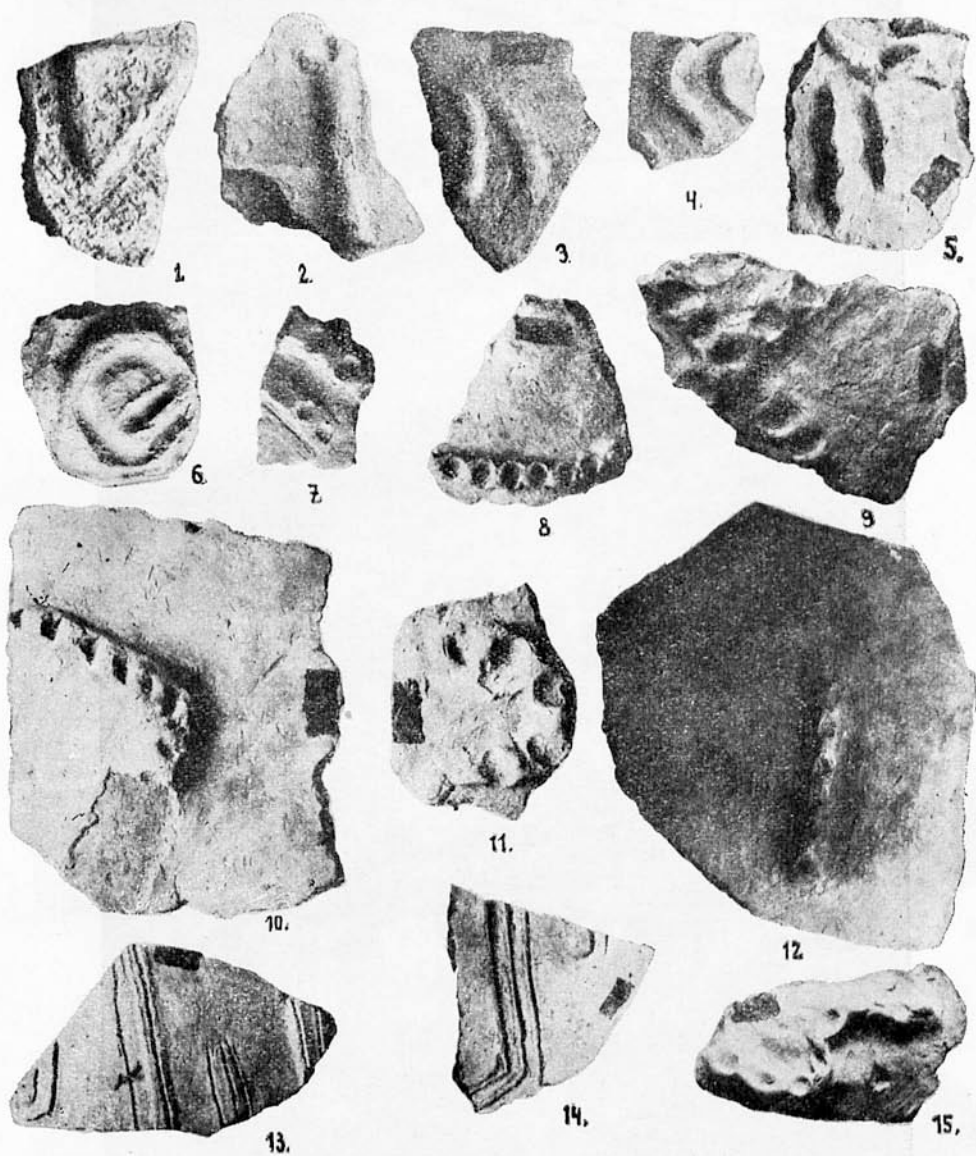

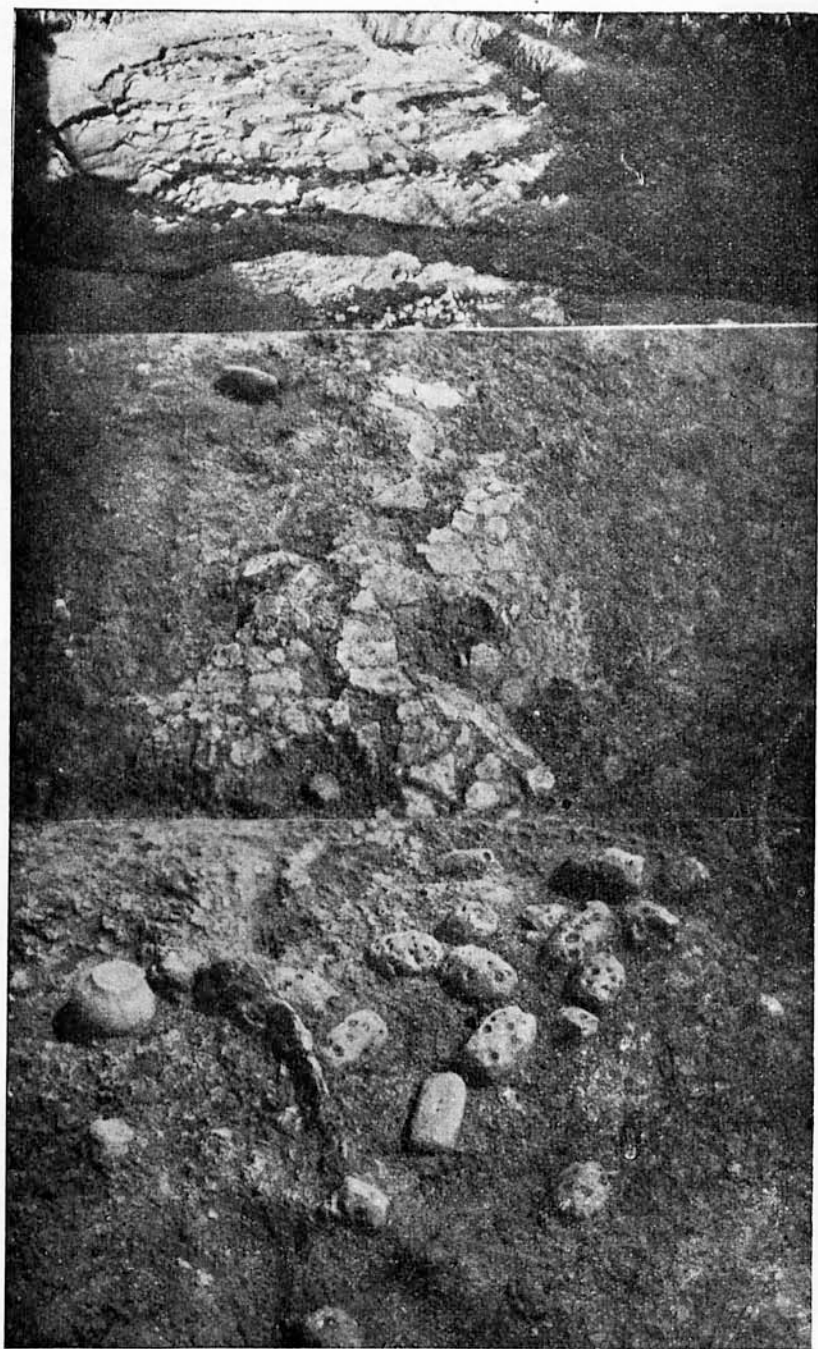

1.

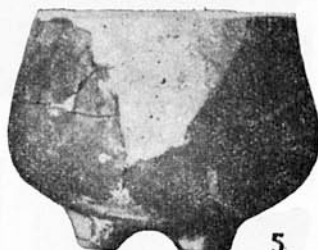
2.

3.

4.

5.

6.

7.

9.

8.

10.

11.

12.

13.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

11.

12.

13.

14.

15.

16.

17.

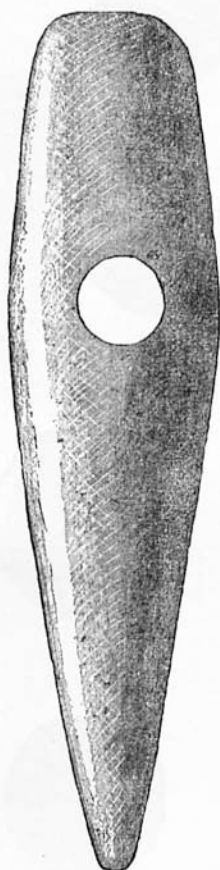

6

7

2

8

11

9

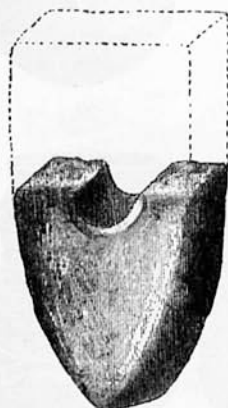
10

1

12

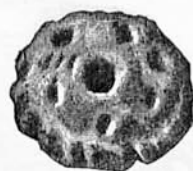
3

4

13

15

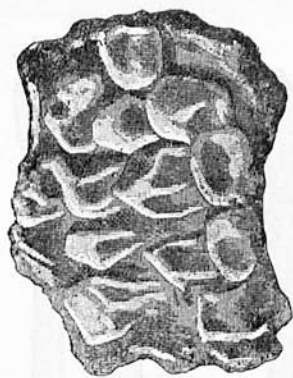
5

14

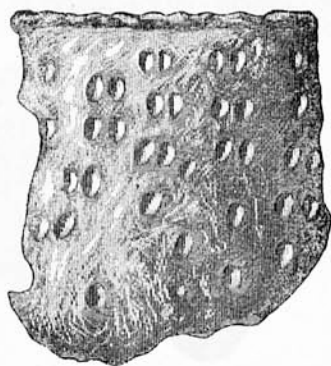
16

24

18

25

19

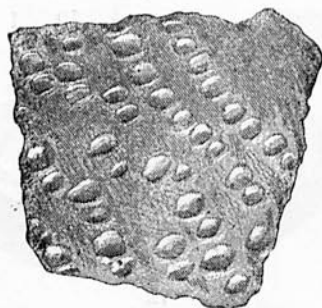
23

20

22

26

21

1

27

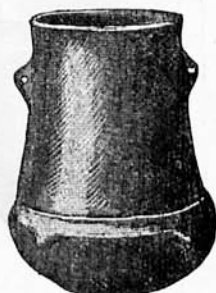
28

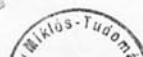
29

30

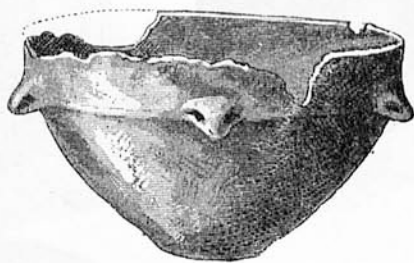

31

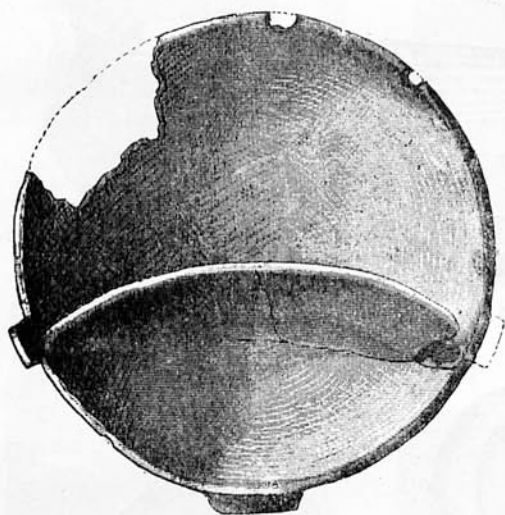

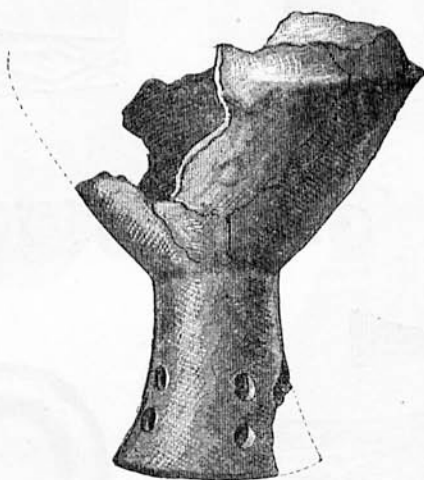
35

36

37/a

38

37/b

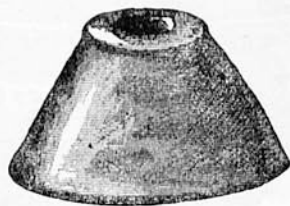
39/b

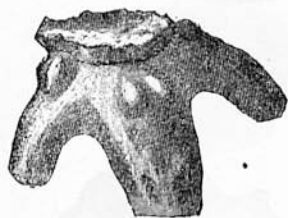
32

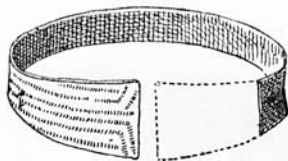
33

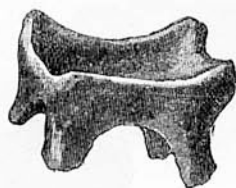
34

42

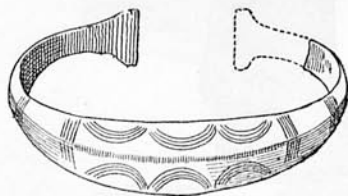
47

46

48

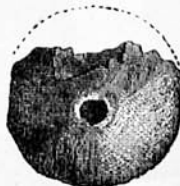
45

46

43

44

39/a

41

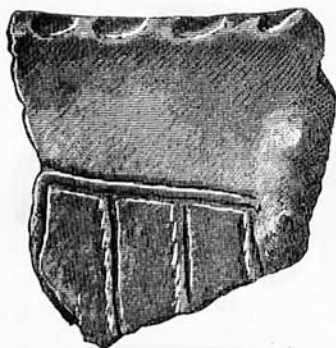
2

1

3

4

5

7

6

9

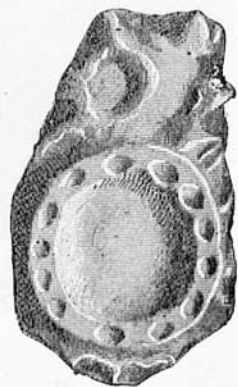
8

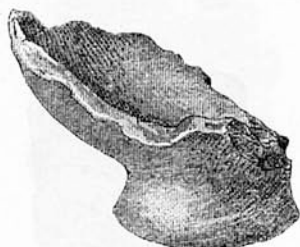
12

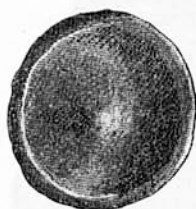
10

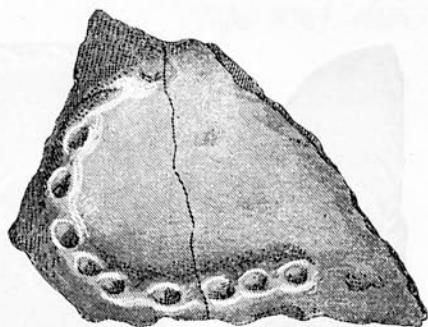
11

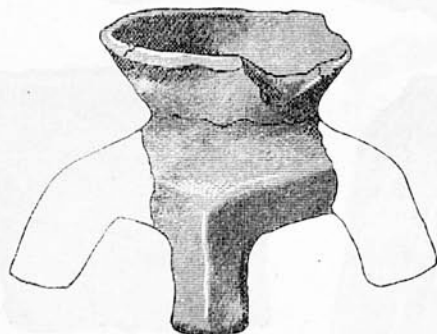
14/a

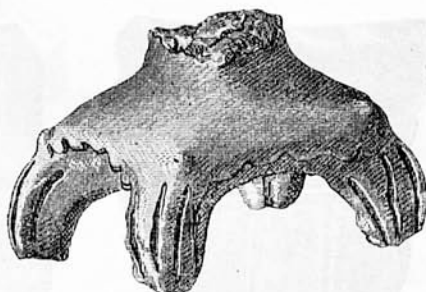
14/b

13

18

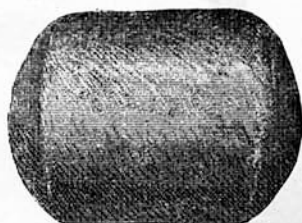
19

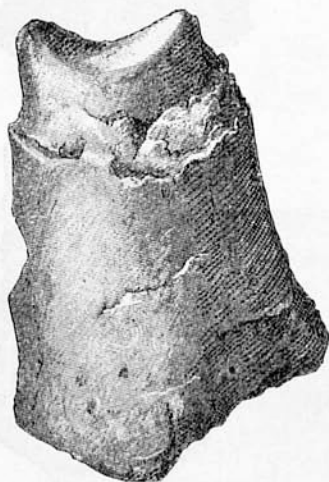
15

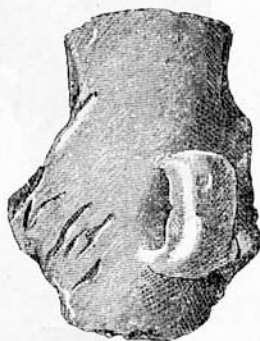
16

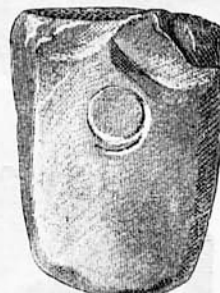
21

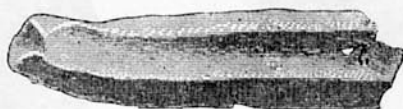
20

17

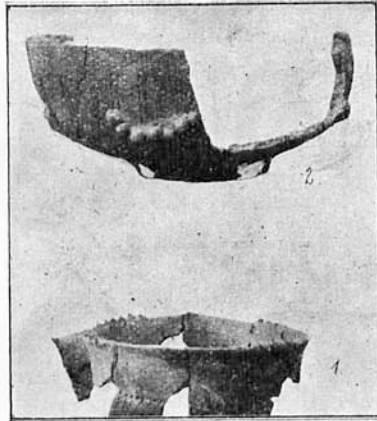

22

23

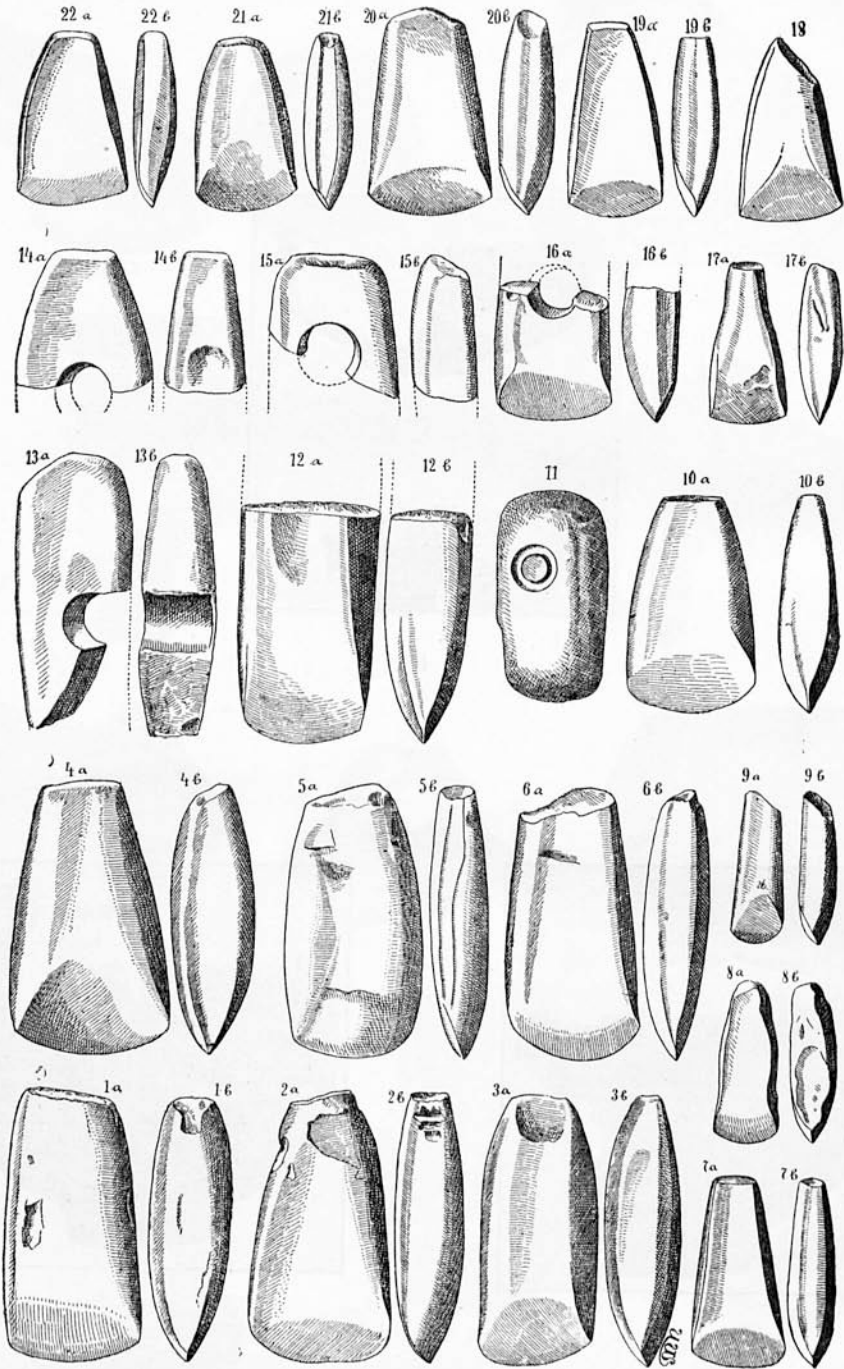
1

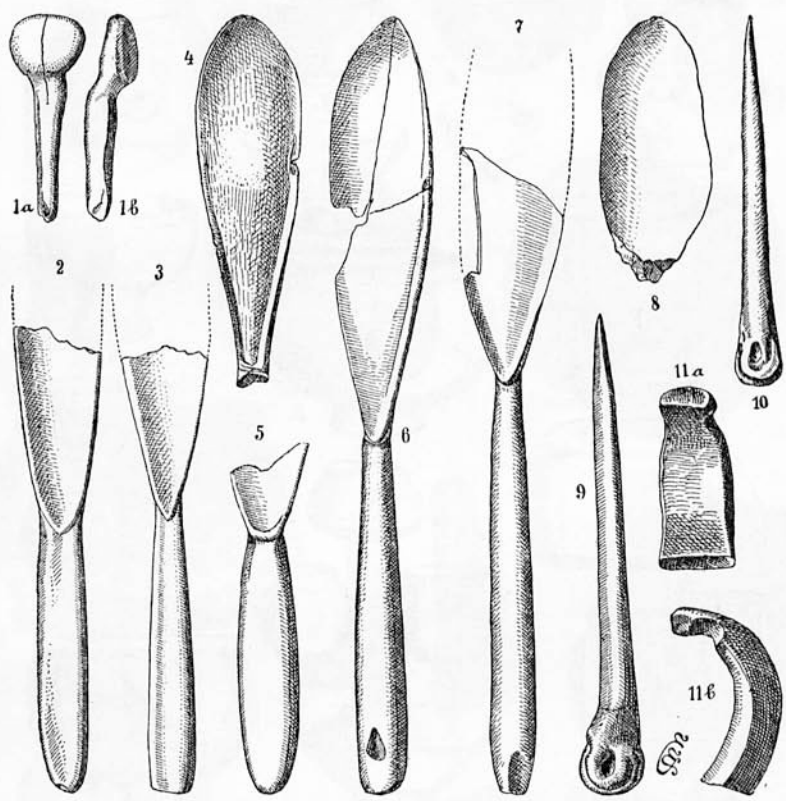

2

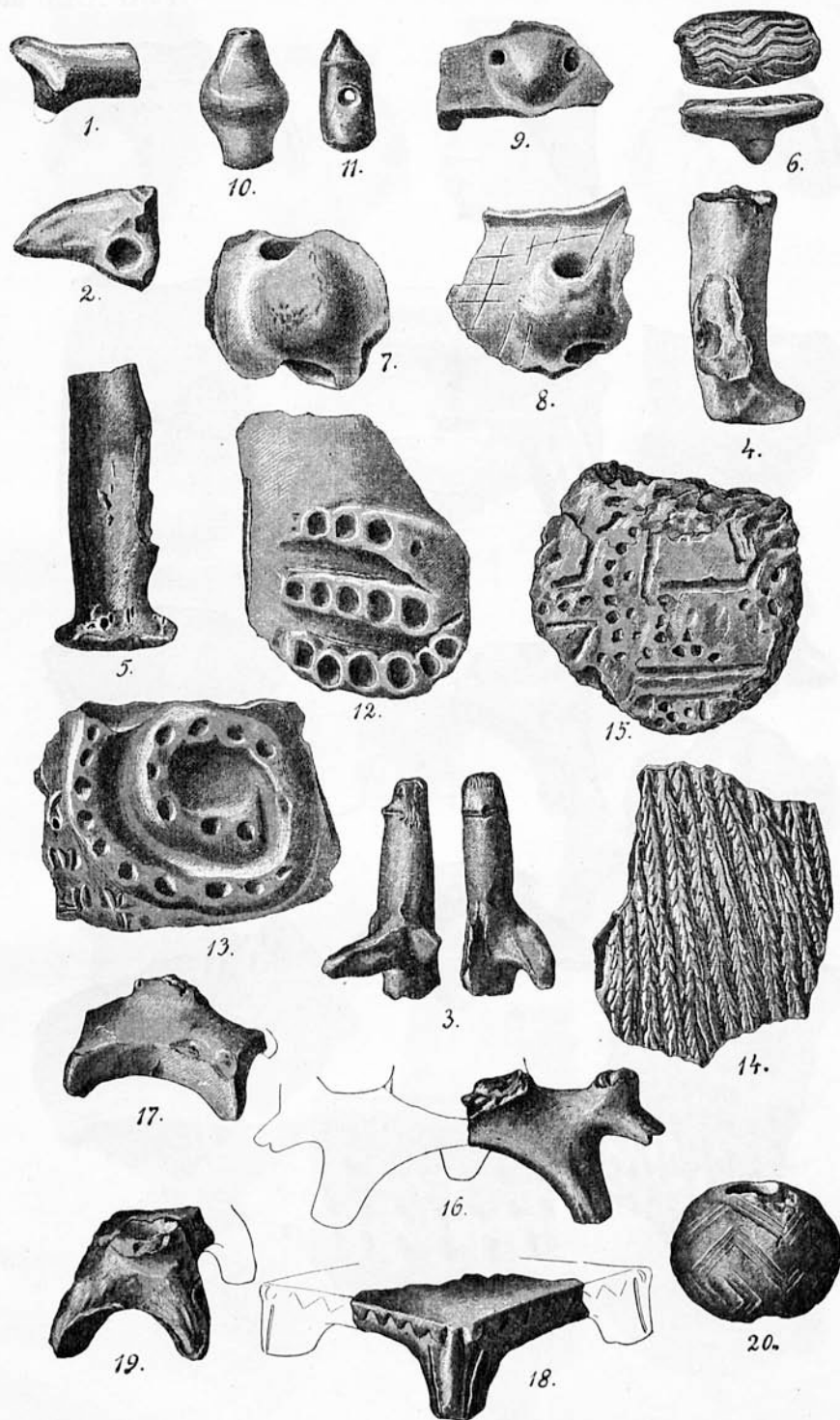

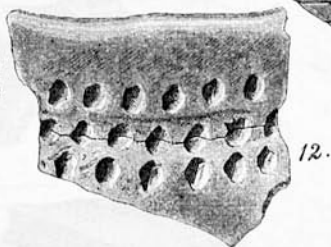
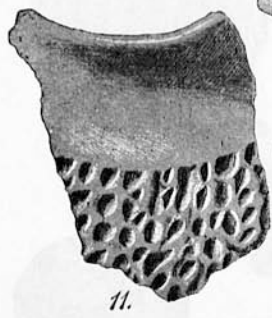
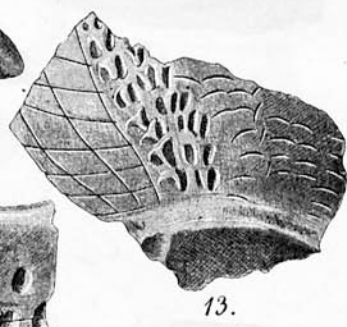
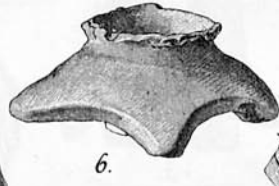
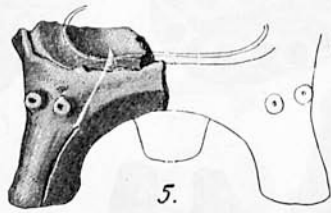
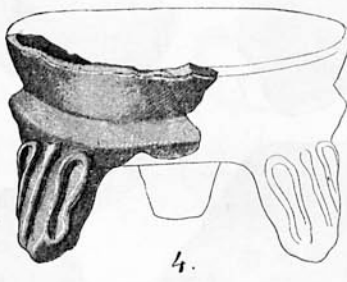
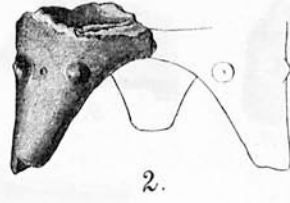
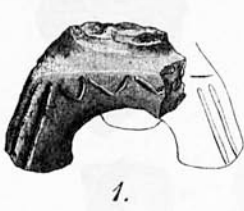
3

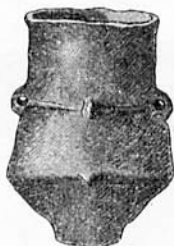

1.

2.

3.

4.

5.

6.

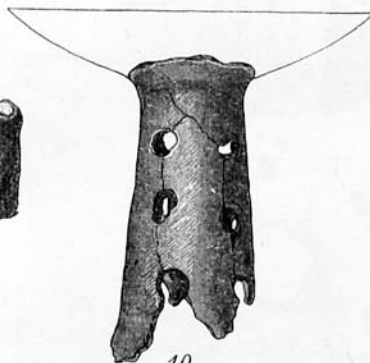
7.

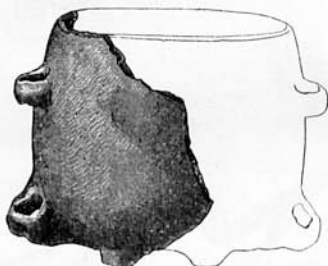
8.

9.

10.

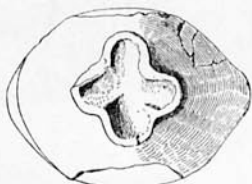
11.

12.

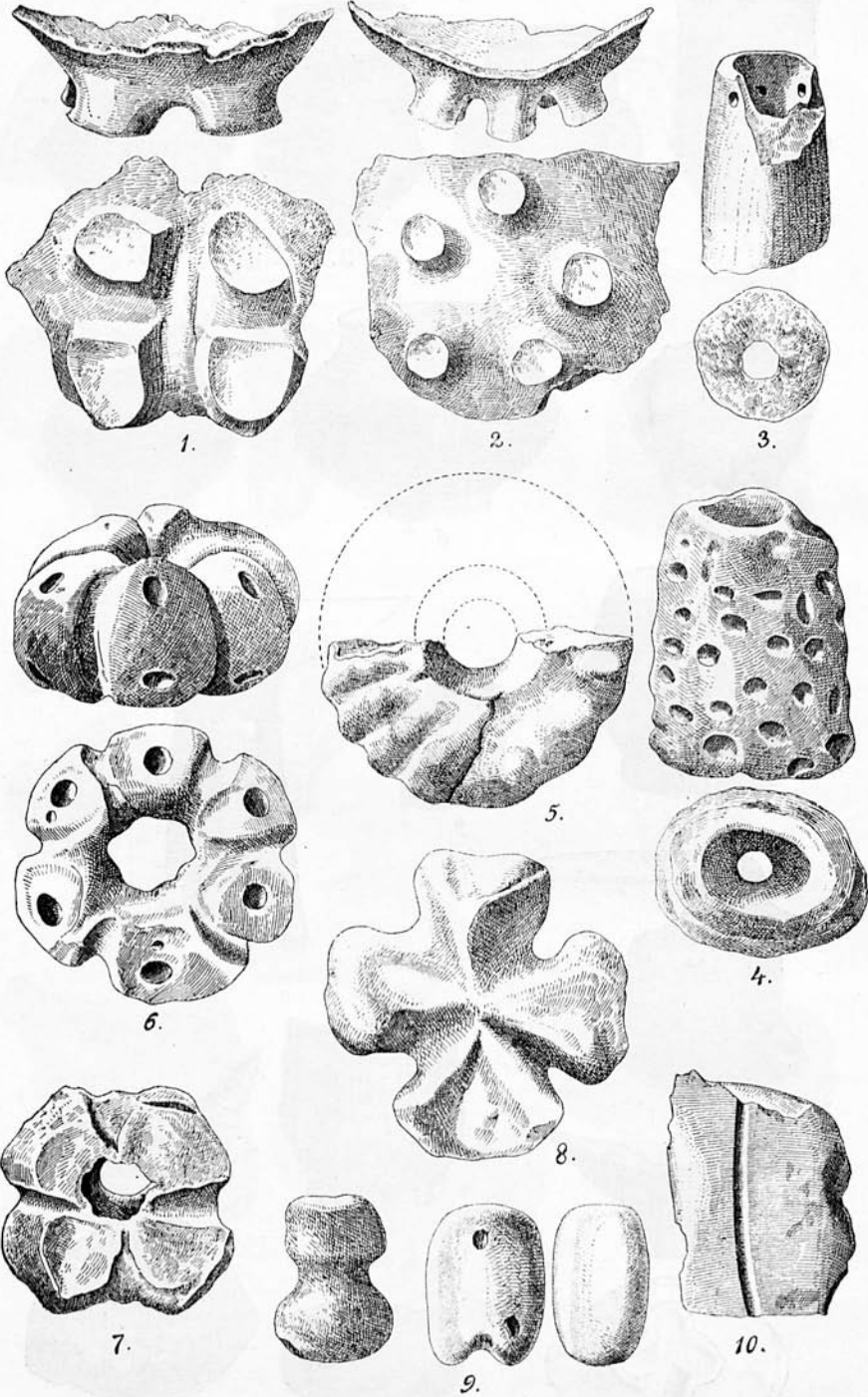
13.

14.

15.

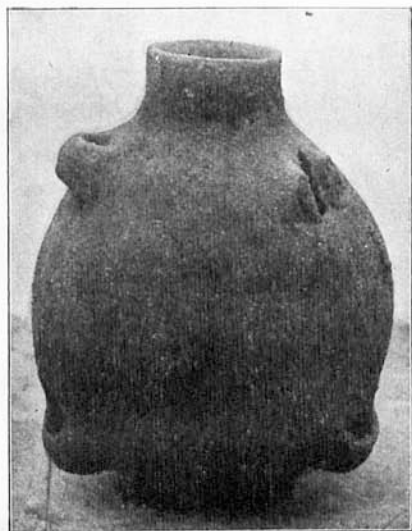

1

2

3

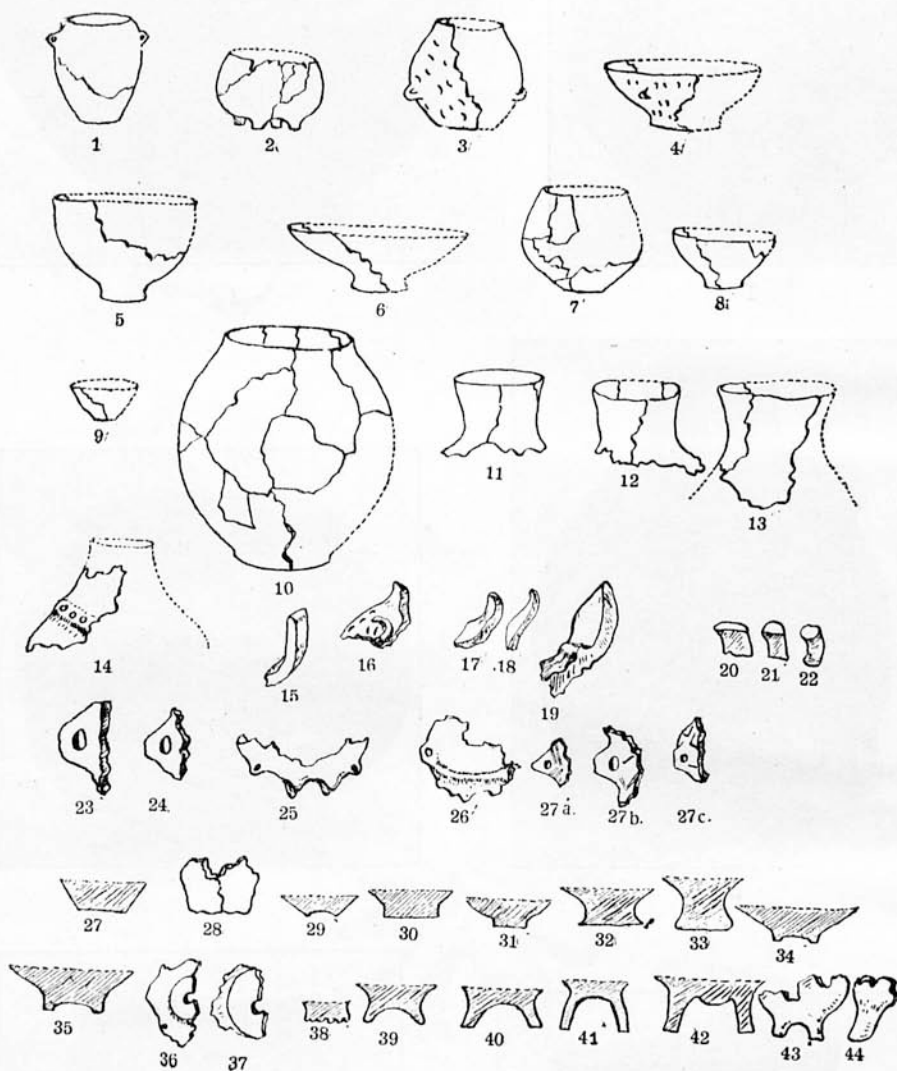
4

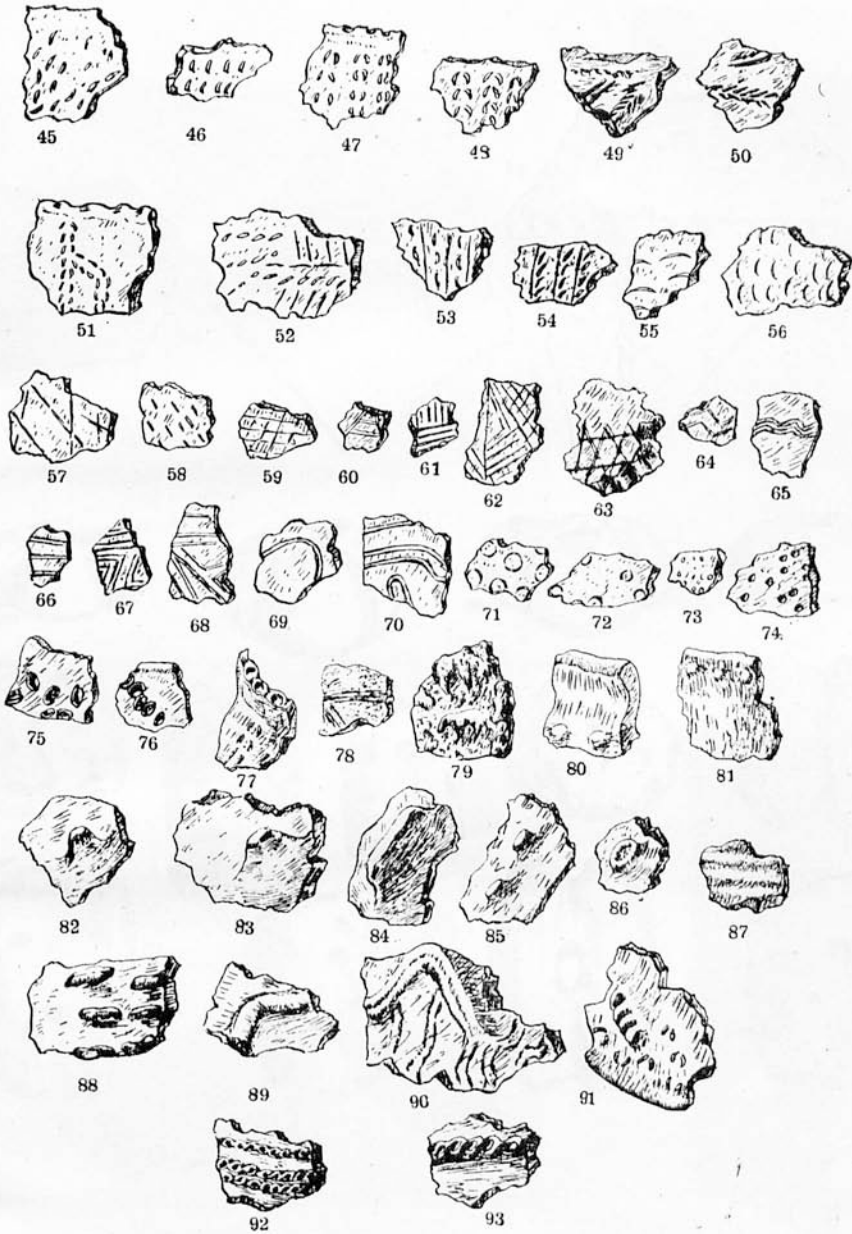

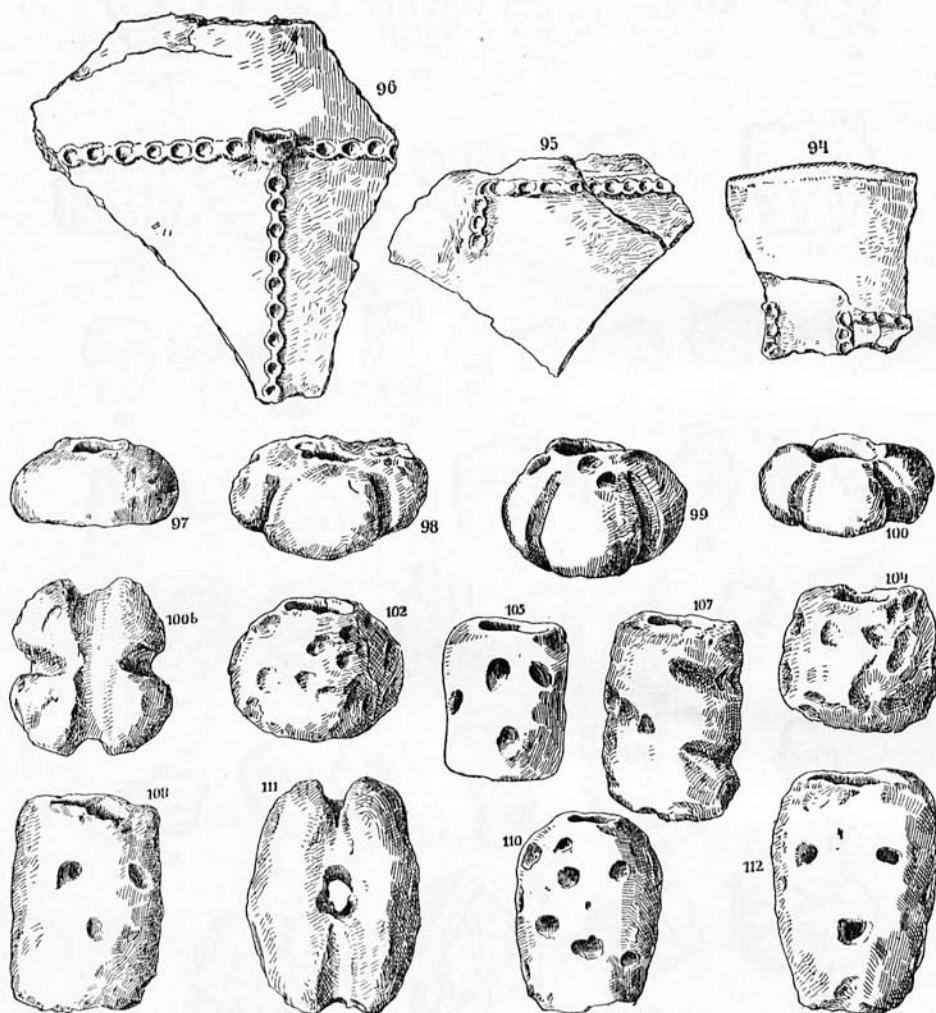
5

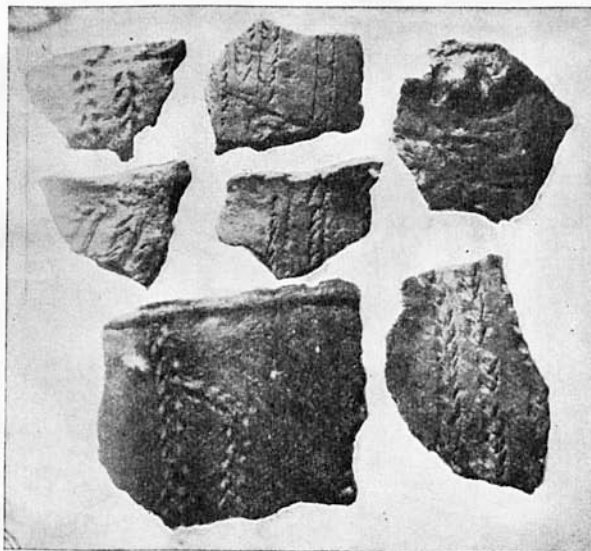
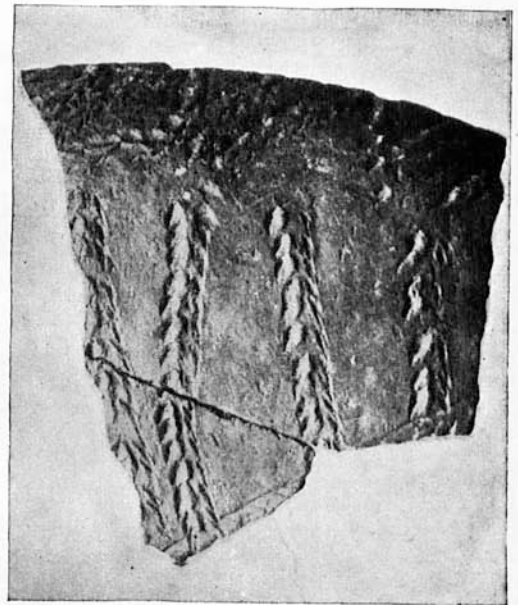
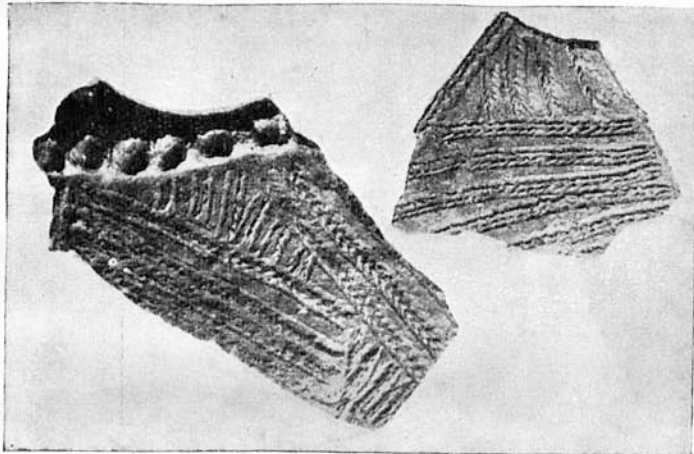

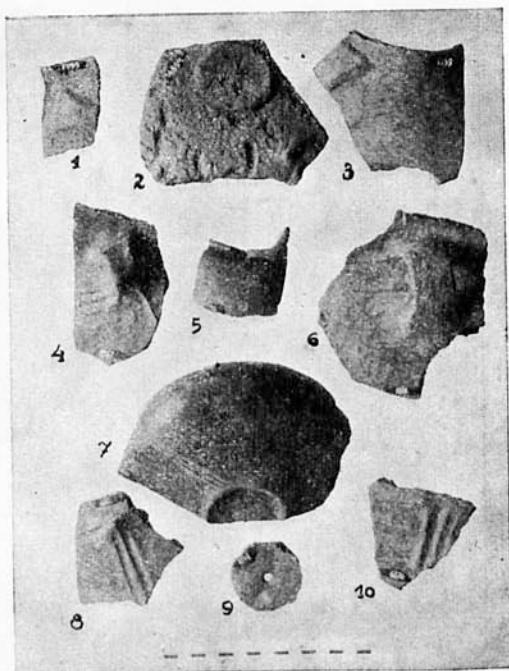
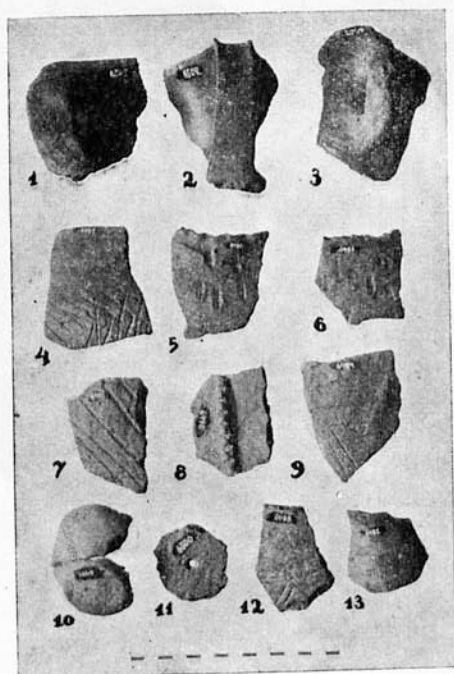
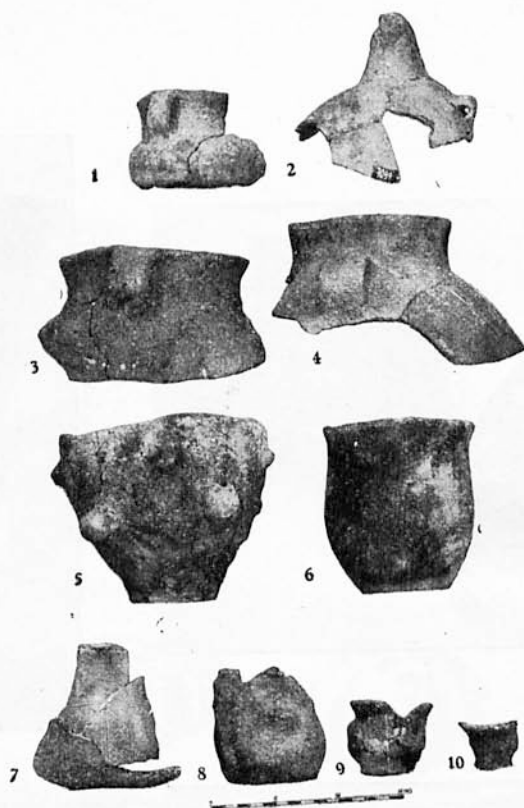
6

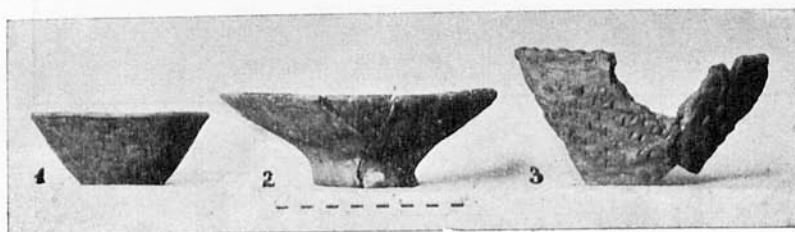
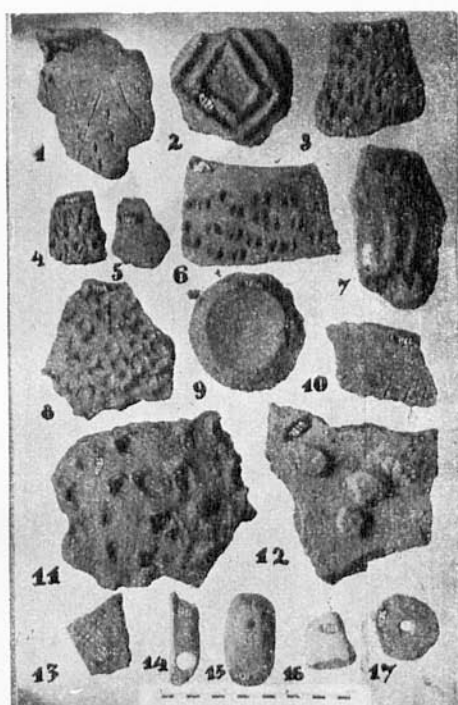
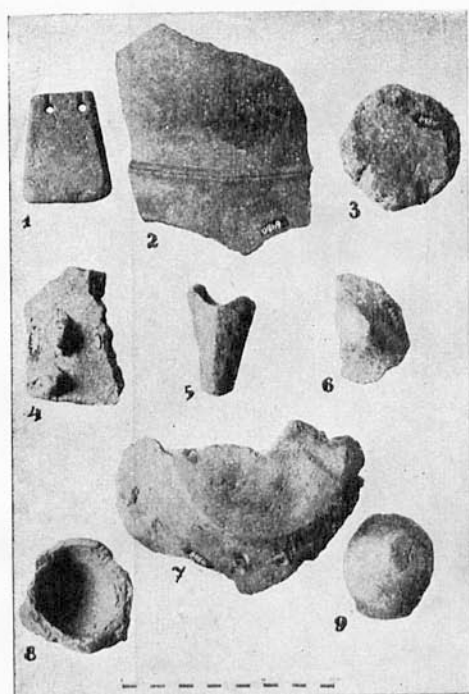
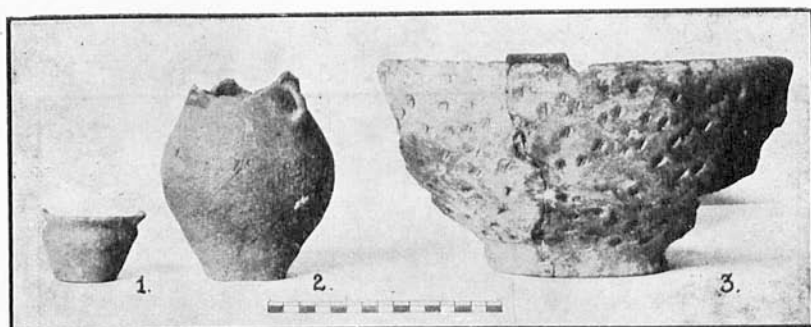

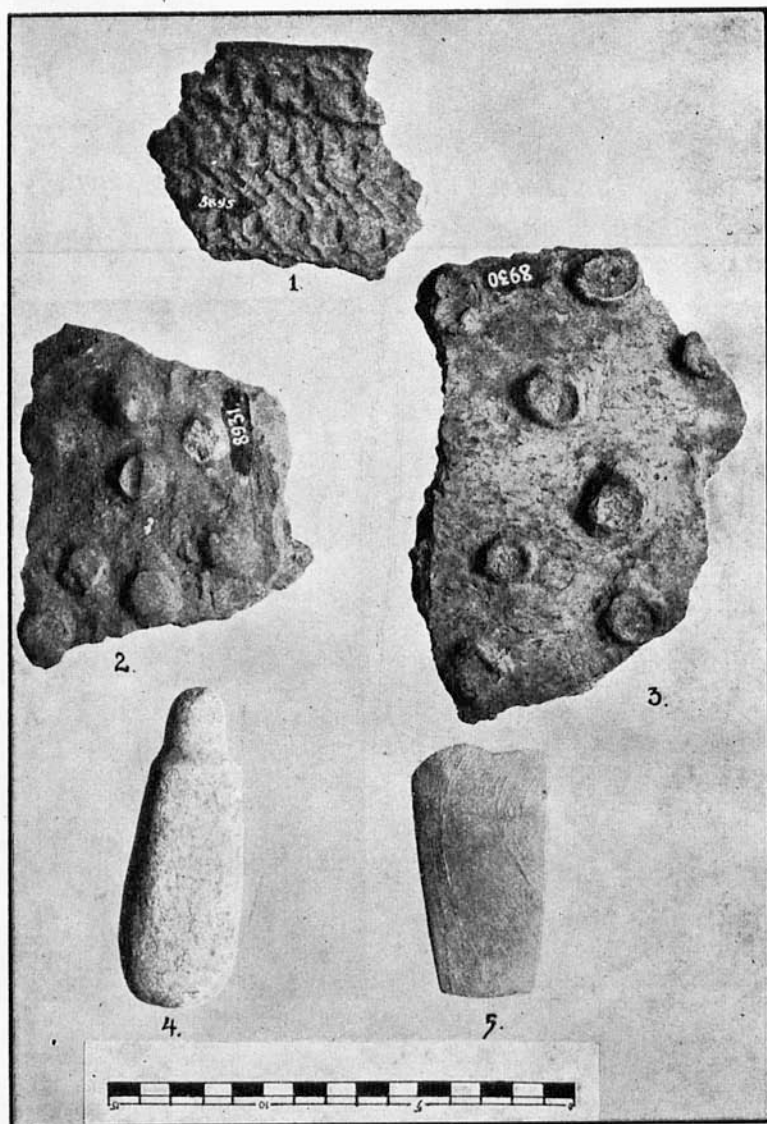

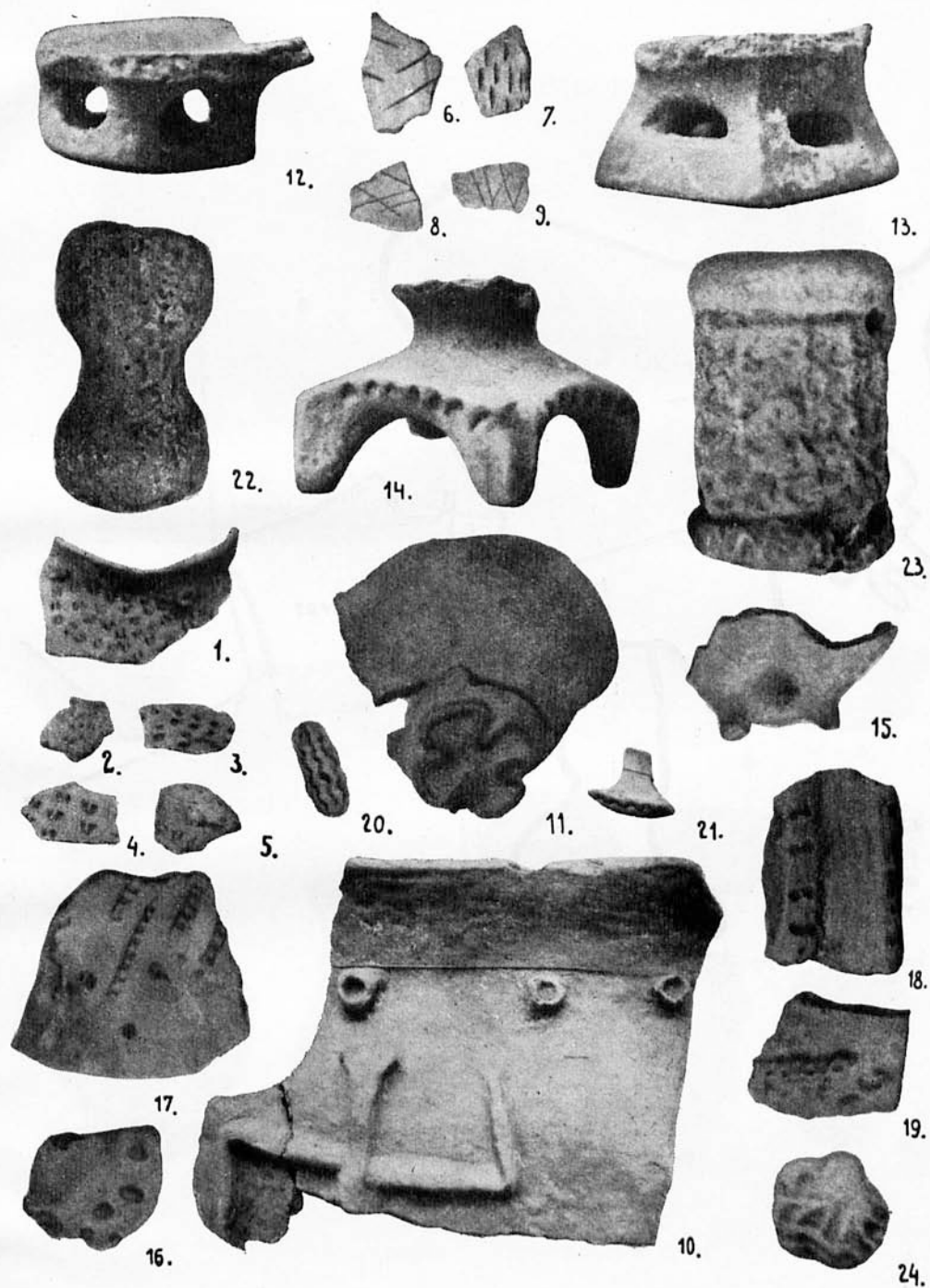

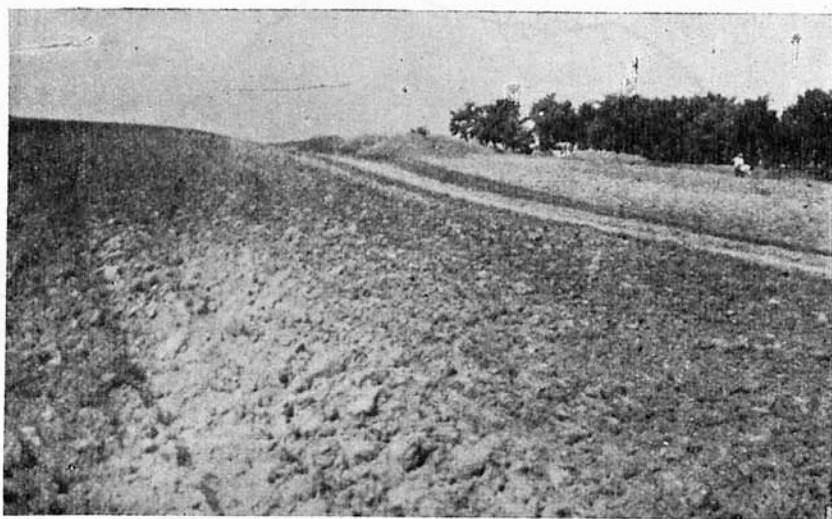

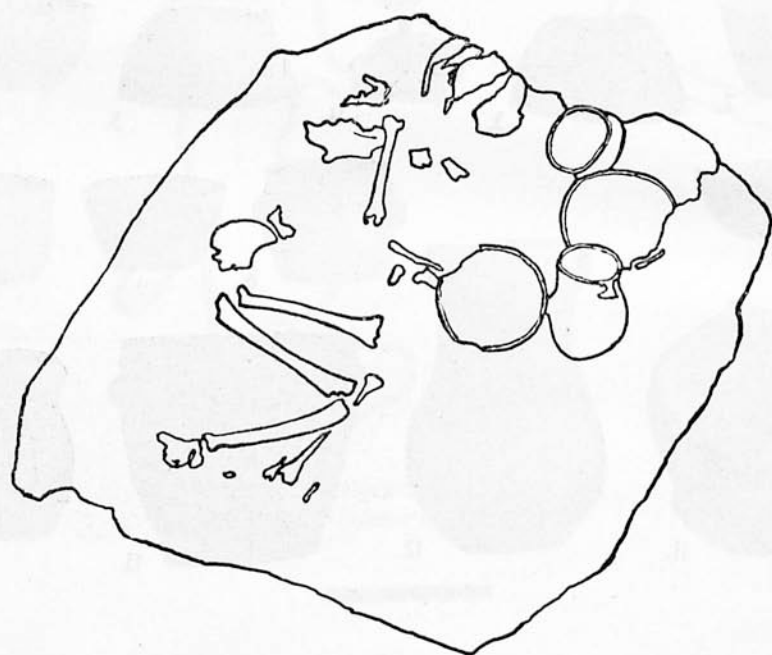
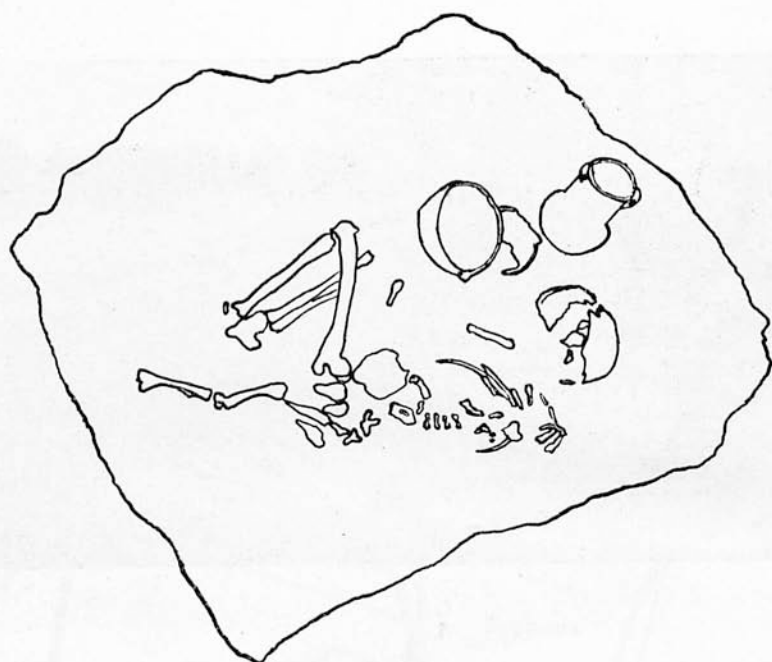

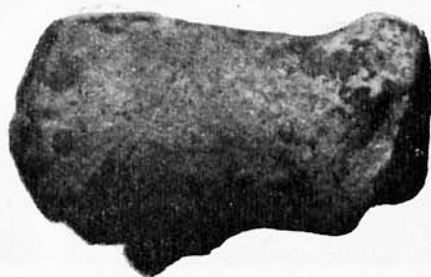

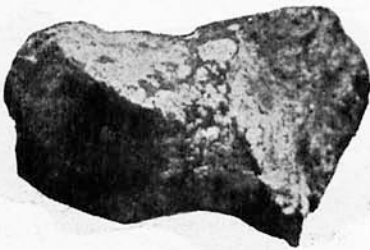

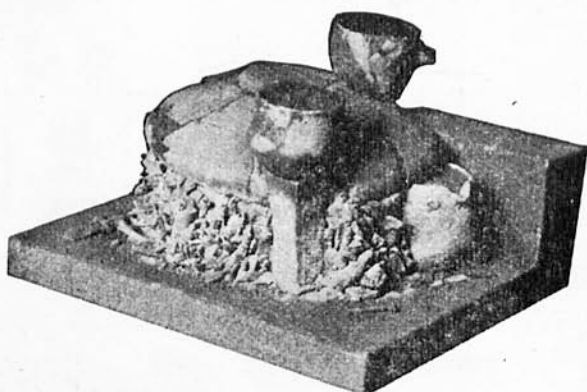

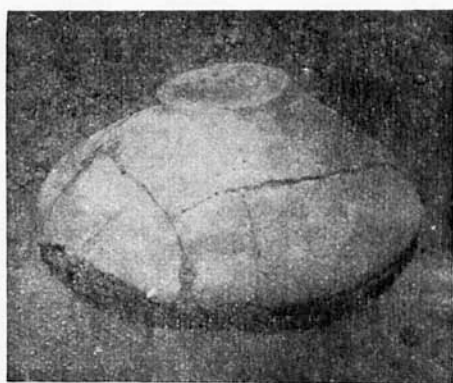
1

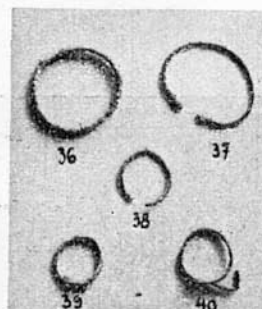
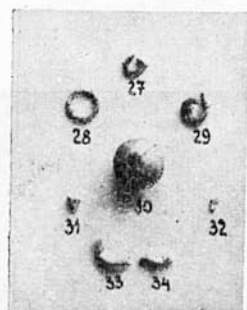
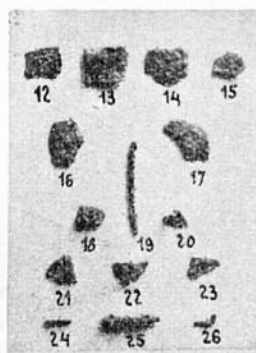
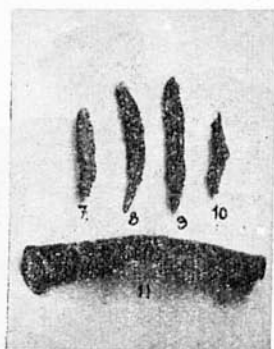
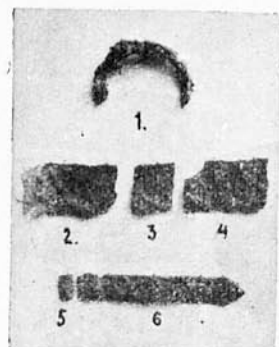
2

3

4

35

41

42

43

44

45

47

48

49

50

46

51

52

53

54

55

56

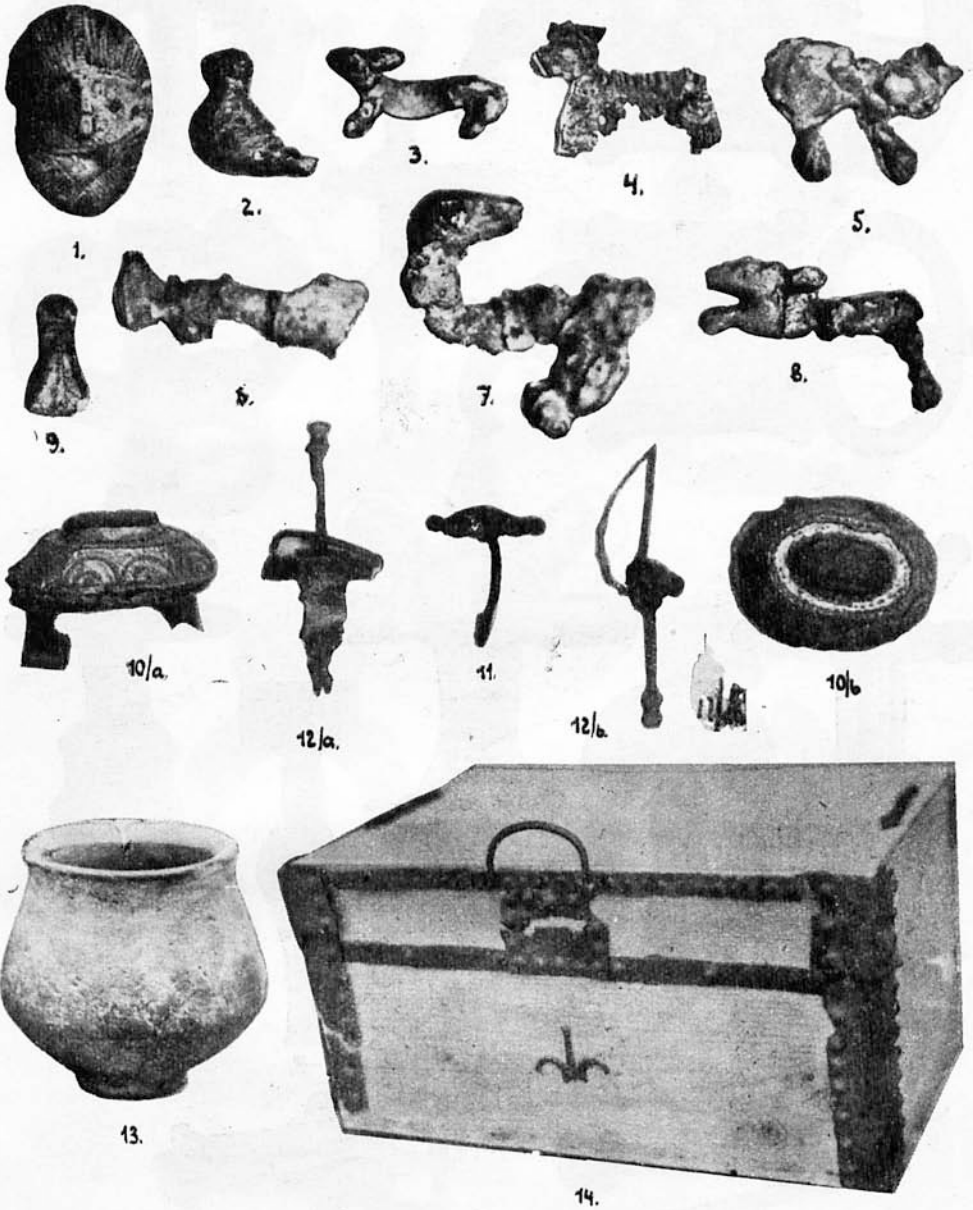
57

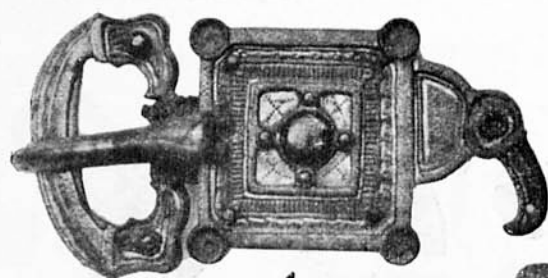
58

59

60

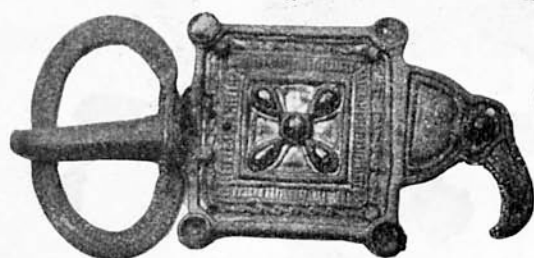

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

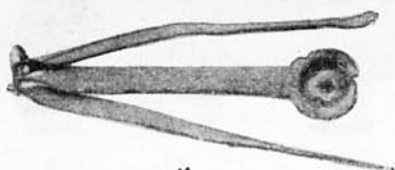
8.

9.

10.

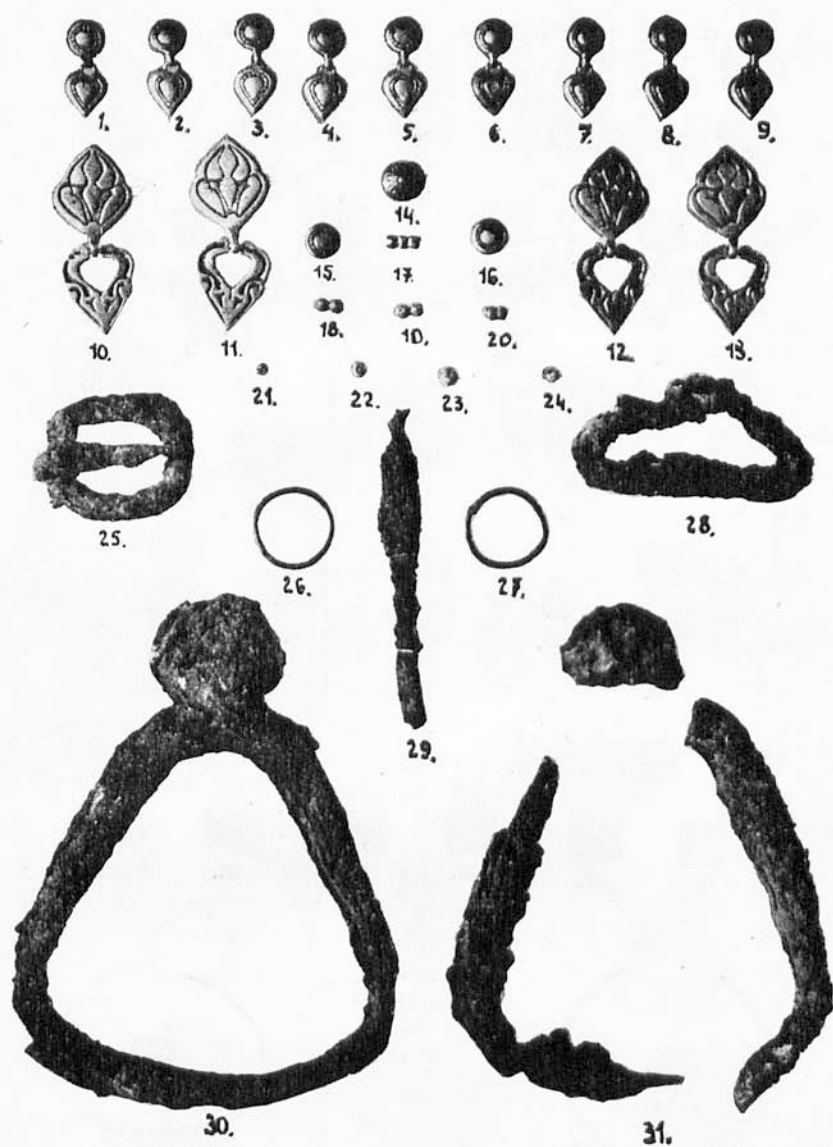

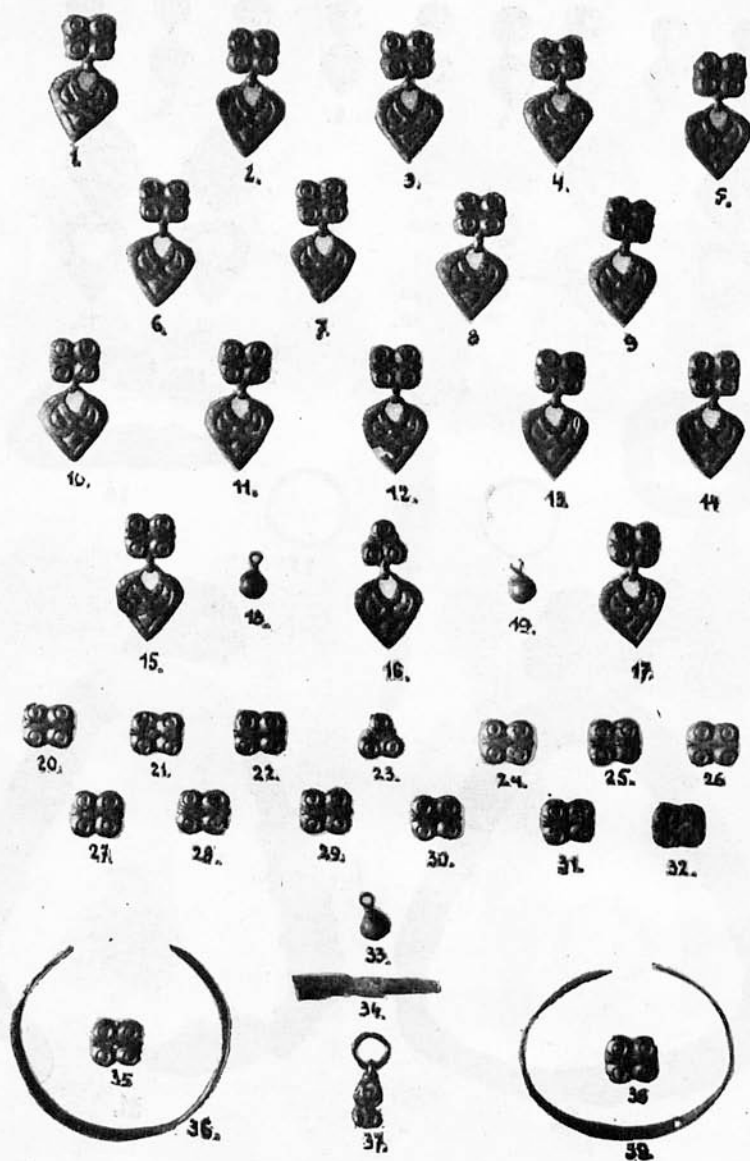
11.

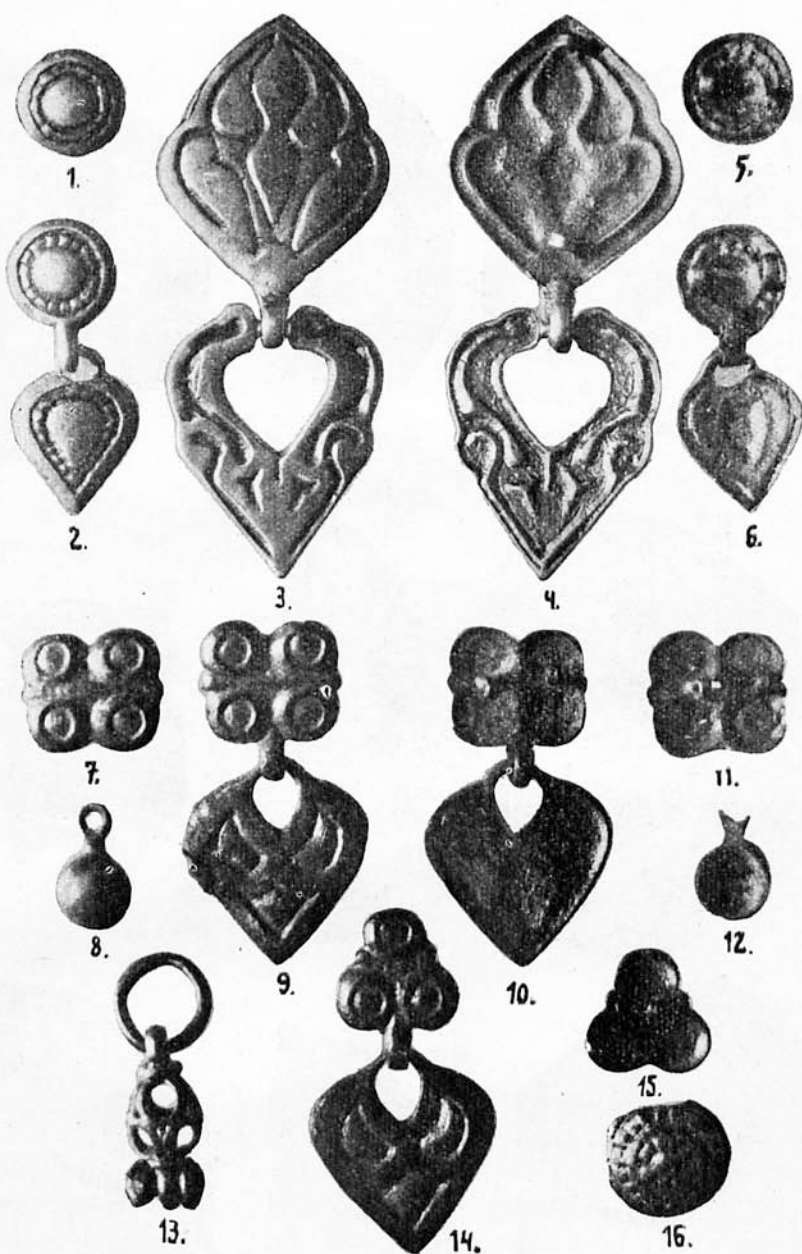

12.

Tafel LIII. tábla.

